vernaculars. The Court of Directors laid emphasis on this point in the following words:

"It is neither our aim nor desire to substitute the English language for the vernacular dialects of the country. We have always been most sensible of the importance of the use of the languages which alone are understood by the great mass of the population. These languages, and not English, have been put by us in the place of Persian in the administration of justice and in the intercourse between the officers of Government and the people. It is indispensable, therefore, that, in any general system of education, the study of them should be assiduously attended to, and any acquaintance with improved European knowledge which is to be communicated to the great mass of the people—whose circumstances prevent them from acquiring a higher order of education, and who cannot be expected to overcome the difficulties of a foreign language—can only be conveyed to them through one or other of these vernacular languages.

"In any general system of education, the English language should be taught where there is a demand for it, but such instruction should always be combined with a careful attention to the study of the vernacular language of the district, and with such general instruction as can be conveyed through that language; and while the English language continues to be made use of, as by far the most perfect medium for the education of those persons who have acquired a sufficient knowledge of it to receive general instruction through it, the vernacular languages must be employed to teach the far larger class who are ignorant of, or imperfectly acquainted with, English. This can only be done effectually through the instrumentality of masters and professors, who may, by themselves, knowing English, and thus having full access to the latest improvement in knowledge of every kind, impart to their fellow countrymen, through the medium of their mother tongue, the information which they have thus obtained. At the same time as the importance of the vernacular languages becomes more appreciated, the vernacular literature of India will be gradually enriched by translations of European books or by the original compositions of men whose minds have been imbued with the spirit of European advancement, so that European knowledge may gradually be placed in this manner within the reach of all classes of the people. We look, therefore, to the English language and to the vernacular languages of India together as the media for the diffusion of European knowledge, and it is our desire to see them

cultivated together in all schools in India of a sufficiently high class to maintain a school-master possessing the requisite qualifications.'

It was in these words that the Government of Lord Dalhousie was instructed to look to the education of the Indians and to the cultivation of their vernacular languages. Two years later Lord Canning showed his interest in the general question of education by founding the University of Calcutta in the very year of the Sepoy Mutiny. Ever afterwards on all possible occasions the Government of India has declared in favour of extending vernacular education. But it is a matter of great regret that although more than 50 years have passed since the great Education Despatch was addressed to the Governor-General in India, practically nothing has been done by the Government of India with all the resources at its command to extend the knowledge of western learning to the great mass of the Indian people. An examination of the scheme of study at present in force in any province for the Vernacular and Anglo-Vernacular schools, will show how meagre is the knowledge which the Education Departments aim at giving in the purely vernacular classes. In the United Provinces students going up for the Vernacular Final Examination know nothing of those elementary sciences which have almost become the common property of Primary Schools in European countries. Then in any system of National Education the vernaculars deserve to have a conspicuous place but in these schools they occupy a secondary position. It may be urged that the vernaculars must win such a place by the richness of their literature before they can claim it. True, but is not the Government to lend a helping hand towards the achievement of this object? It is a painful fact that those who have reaped the benefits of a high English education have done little or nothing to enrich their vernacular literature. This may be [illegible]

vernacular knowledge is at a discount now-a-days and what is learnt in school and college is too meagre to enable very many to feel capable of producing any valuable work in their own language. Regrettable as this condition is, it is no less painful to see that no encouragement is being given to any vernacular writer by the Government. While I do not defend the attitude of Government in this respect I cannot but admit that educated Indians as a class have not done their duty towards their mother tongue, so far at least as Hindi is concerned, and practically no movement is made on the part of the public itself either to create a demand or to force a demand by creating a supply. The Government, therefore, have received but little encouragement to assist Indian talent in this direction, when however, the need for extending scientific knowledge is great and it is the bounden duty of all educated men to do all in their power to advance this cause, in which case it is certain that the Government will also realize its own duty in the matter and lend a helping hand to all competent workers in the field.

The first organized effort to publish a series of scientific works in any Indian vernacular was made in the year 1888 by Prof. T. K. Gajjar, under the patronage of His Highness Maharaja Sayaji Rao Gaekwar of Baroda. In that year His Highness was pleased to sanction a sum of Rs 50,000 for the purpose of creating a vernacular series of works on scientific and technical subjects. It was decided that books on selected subjects should be published in both Marathi and Gujarati, and during the first year 5 books were written. Prof. T. K. Gajjar, in the second annual report of the Kalābhavan, Baroda, for the year 1891-92, thus explains the reason why only 5 books were prepared during the course of the year and how he proposed to meet the difficulty. He says :—

"The reason why but few books were received at the end o

[illegible] year seems to be the want of suitable words—the difficulty of coining appropriate technical terms. I have found that the task I have undertaken is one of very great difficulty and I believe it will be years before I can successfully accomplish it. The transference of European knowledge to this country involves the search and creation of adequate words to signify all kinds of European ideas. Language is said only to grow; but here is a question of making it on a large scale. During the year under report I began to prepare a Vernacular Thesaurus on the model of Roget's well-known work. I saw that unless all similar words existing in the language were placed together it was not possible to select the fittest. I found that the existing Anglo-Sanskrit and Anglo-Vernacular dictionaries did but meagre justice to scientific subjects. I saw in them all a want of precision and a want of that convenience which words must have before they can be used with profit. The lexicographers did not seem to have always borne in mind that words were but thought-germs and must have certain qualities before they can prove fruitful, that they must be easily portable, i.e., neither stiff nor cumbrous, and very easy to pronounce if they were meant to be extensively used, and that as far as possible they should convey their technical meaning by their structure. Up to the end of the academic year the search and coinage of words continued, when experience suggested an improvement in the system. I saw the importance of giving the authorities with the words selected (in an abbreviated form) and found that works written on different subjects in different parts of India by different men at different times if examined, would yield a large number of ready-made words which will make the task of selection far easier than it was."

But Professor Gajjar did not find the task as easy as he anticipated. He describes his difficulty and the steps he took to overcome it in the third report of the Kalābhaban Baroda, for the year 1892-93 in the following words —

"In the last year's report I dwelt at some length on the importance and difficulty of finding out suitable technical terms to be used in the vernacular scientific treatise. Events proved the difficulty to be even greater than was at first imagined. Eminent specialists some of whom were well known Sanskritists could not send their works for want of words, some could not begin at all. I had, therefore, to extend the search and coinage of words. The [illegible] had to be laid [illegible] and the existing

dictionaries of the principal languages in India [illegible] the Bengali Hindustani besides Sanskrit and Persian had to be laid under contribution The Manjusa Department took up Webster's International Dictionary, pasted up the separate words on large folio printed for the purpose and wrote out the corresponding words in the above mentioned languages opposite to them As mentioned in the last report, the standard words in the principal languages of India were also utilised But though the research work continued rapidly and though existing works in Sanskrit and other languages gave a large collection of useful words for different sciences, a greater number remained to be coined and that work was not easy "

But Professor Gajjar continued to do the work with the devotedness and single-mindedness which are characteristic of all true scholars, and had it not been for some untoward circumstances the work, so well begun and so ably continued, would have been brought to a successful conclusion It is needless to enter into the details of this premature death of a noble scheme, when it was approaching maturity It is sufficient to note that the Manjusa was put a stop to on Professor Gajjar's severing his connection with the Kalābhavan and there is no chance of its being taken up now

The second attempt to produce a series of scientific works in an Indian vernacular was made by the Bangiya Sahitya Parishad of Calcutta This association also began by coining vernacular technical words of some of the sciences It published three lists of words in connection with Chemistry, Geography and Astronomy But soon afterwards there were dissensions and a new association called the Bangiya SahityaSabha was formed, which produced a division of energies and the utility of both the associations was marred Quite naturally the work of preparing scientific terminologies also came to an end

The third attempt has been made by the Nagri-pracharini Sabha and it is a matter of sincere congratulation that it has been brought to a successful conclusion after a labour extending over more than seven years This

pointed Pandit Vinayak Rao Assistant Superintendent Training Institution, Jabalpur to represent that Department The Text-Book Committee of the Punjab appointed first Lala Munshi Lal, M. A, but later on when he was unable to come to the meetings convened by the Sabha to revise the glossary, it sent Lala Khushi Ram, M A, Professor of Science Central Training College, Lahore to take part in the meetings of the Sabha The Education Department of Bengal first appointed Pandit Baldeva Ram Jha, B A, Assistant Inspector of Schools, Bhagalpur Division, but later on asked Lala Bhagwati Sahay, M A, B L, Assistant Inspector of Schools, Patna Division to take part in the meetings The Education Department of the United Provinces after long correspondence decided that, as many members of that Department were working on the Scientific Glossary Committee of the Sabha, it was not necessary to make any special nominations for the purpose

When all these preliminaries were settled the Sabha decided in consultation with the authors of the terminologies the nominees of the different Education Departments and others requested to help in the revision of the tentative glossary published by the Sabha that all these persons should be invited to meet in Benares and undertake the revision of these terminologies Accordingly the first meeting commenced its sittings in the Central Hindu College on Monday the 21st. September, 1908 and continued it until Tuesday the 29th of that month These meetings were attended by the following gentlemen

(1) Pandit Vinayak Rao Jabalpur

(2) Lala Khushi Ram M A Lahore

(3) Lala Bhagwati Sahay M A, B L Bankipur

(4) Pandit Madhav Rao Sapre B A Nagpur

(5) Mahamahopadhyaya Sudhakar Dvivedi Benares

invited to meet again in December and continue their sittings until the whole work was completed

The Sabha again arranged for the meetings of the Revision Committee and accordingly work was resumed on the 27th December 1903 and was continued until the 8th January 1904 This time the meetings were attended by the following gentlemen

(1) Prof. T K Gajjar, M A , B Sc , Bombay
(2) Prof A C Sanyal, M A Benares
(3) Prof N B Ranade B A., Bombay.
(4) Lala Khushi Ram M A , Lahore
(5) Babu Bhagwan Das M A., Benares
(6) Mahamahopadhyaya Sudhakar Dwivedi, Benares
(7) Babu Vanamali Chakravarti, M A., Calcutta.
(8) Pandit Ramavatar Pande M A., Benares
(9) Babu Bhagwati Sahaya M A., B L Bankipur
(10) Babu Thakur Prasad Benares.
(11) Babu Durga Prasad B A Benares and
(12) Myself

During these sittings of the Committee the revision of the Mathematical Terminology was finished and the whole of the Chemical Terminology was revised as also a portion of the Physical Terminology. To complete the revision of the last a Sub-committee consisting of Prof A C Sanyal M A , Prof N B Ranade, B A , Lala Khushi Ram, M A , and Babu Durga Prasad B A , was appointed and the revised portion of the Terminologies of Philosophy and Political Economy were examined and approved.

All the different Sub-committees finished their work in due course and the result of their labours [illegible] embodied in the revised editions of the [illegible] the glossary

invited to meet again in December and continue their sittings until the whole work was completed

The Sabha again arranged for the meetings of the Revision Committee and accordingly work was resumed on the 27th December, 1903, and was continued until the 8th January, 1904 This time the meetings were attended by the following gentlemen

(1) Prof T. K Gajjar, M. A, B Sc, Bombay.
(2) Prof A C Sanyal, M A., Benares
(3) Prof N B. Ranade, B A., Bombay.
(4) Lala Khushi Ram, M A, Lahore.
(5) Babu Bhagwan Das, M A., Benares
(6) Mahamahopadhyaya Sudhakar Dwivedi, Benares
(7) Babu Vanamali Chakravarti, M A, Calcutta.
(8) Pandit Ramavatar Pande, M A, Benares
(9) Babu Bhagwati Sahaya, M A., B L Bankipur
(10) Babu Thakur Prasad, Benares.
(11) Babu Durga Prasad, B A, Benares and
(12) Myself

During these sittings of the Committee the revision of the Mathematical Terminology was finished and the whole of the Chemical Terminology was revised as also a portion of the Physical Terminology. To complete the revision of the last a Sub-committee consisting of Prof A C Sanyal, M A, Prof N B Ranade, B A, Lala Khushi Ram, M A, and Babu Durga Prasad B A, was appointed and the revised portion of the Terminologies of Philosophy and Political Economy were examined and approved.

All the different Sub-committees finished their work in due course and the result of their labours are now embodied in the revised editions of the seven parts of the glossary

same purpose. Both these deputations proved successful and much useful information and help were secured in all these three places.

After the revision work was thus done the Sabha at once decided to bring out the revised edition of the glossary. For this purpose it appointed a Sub-committee which consisted of

(1) Babu Bhagwan Das, M A

(2) Babu Bhagwati Sahaya, M A, B L

(3) Babu Durga Prasad, B A.

(4) Lala Khushi Ram, M A

(5) Prof N B Ranade, B A

(6) Mahamahopadhyaya Sudhakar Dwivedi

(7) Babu Thakur Prasad

(8) Pandit Vinayak Rao and

(9) Myself

Later on the name of Pandit Ganganath Jha, M A, Professor of Sanskrit, Muir Central College, Allahabad, was added to this Committee I was placed in general charge of this work and Babu Thakur Prasad was appointed to help me in preparing the manuscript and seeing the whole work through the press But he could not continue long that work on account of his other engagements and thus the whole work fell on me I was instructed by the Sabha to first get the manuscript of each terminology carefully prepared and then to send the revised proofs to all members of the Editorial Committee It is my pleasant duty to here record the great help which each of these gentlemen gave me in the arduous task of editing the glossary

I will now deal in detail with the work done in connection with each part of the Glossary

(1) *Geographical Terminology* This was the easiest of all the terminologies and consequently it was the first to

be taken up for revision The revised edition which was issued on the 22nd June 1904, contains 481 English and 675 Hindi words as against 457 and 532 English and Hindi words respectively in the tentative edition

(2) *Astronomical Terminology* No better scholar than Mahamahopadhyaya Sudhakar Dwivedi could be chosen for this work It was he who prepared the tentative terminology and he attended every meeting of the Revision Committee in spite of a great bereavement in his family in those very days The revised edition (issued on the 22nd June 1904) contains 813 English and 948 Vernacular words as against 831 and 882, English and Hindi words respectively in the tentative edition

(3) *The Terminology of Political Economy* As has already been noted the revision of this glossary was entrusted to a Sub-committee consisting of Pandit Madhava Rao Sapre B A the author of the tentative edition, Babu Govinda Dasa and myself When the tentative edition was prepared, Mr Sapre had to rely chiefly on books on Political Economy but the Sub-committee had the advantage of Palgrave's Dictionary of Political Economy which proved to be of special advantage in settling all disputed points and adding all important words which had been left out in the tentative edition and rejecting those that had become obsolete The tentative edition contained 1233 English and 2325 Hindi words whereas in the revised edition there are 1320 English and 2115 Hindi words To Babu Govinda Dasa must be allotted the greatest credit in the revision work of this part of the glossary The revised edition was issued on the 10th October, 1904

(4) *Chemical Terminology* I have already [illegible] that Babu Thakur Prasad the [illegible] of the [illegible] edition based his work on the [illegible] by Pr[illegible] R[illegible] S[illegible] M A [illegible] B[illegible] [illegible]

part of the Glossary was chiefly in the hands of Professors T K Gajjar, A C Sanyal and N B Ranade,* and the entire credit of successfully solving the intricate and difficult question of a Hindi Chemical Terminology must belong to these gentlemen Had it not been for their wide experience and complete knowledge it would have been an almost impossible task to prepare a satisfactory edition of this terminology I cannot refrain from mentioning the names of Lala Khushi Ram and Babu Durga Prasad in this connection. They proved to be very able and devoted colleagues of the three Professors named above Any one who will take the trouble of carefully studying the plan on which this terminology has been prepared, can not but admire the intelligence and ingenuity applied in the work In preparing the manuscripts for the press and in seeing it through, I am indebted to Dr Meghnath Banerji and Babu Durga Prasad for most valuable and unsparing help Watts Dictionary of Chemistry was laid under contribution in the revision work The revised edition (issued on 30th April, 1905,) contains 1638 English and 2212 Hindi words as against 1220 and 1143 English and Hindi words respectively in the tentative edition

[illegible] Mathematical Terminology This work was in [illegible] hands of Mahamahopadhyaya [illegible] who had [illegible] able and willing [illegible] Prof N B Ranade in the revision work I [illegible] to Babu Ashutosh Chatterji for supplying [illegible] number of new words The revised edition [illegible] Glossary [illegible] on the 30th September, [illegible] 1290 English and 1530 Hindi words

* [illegible]

to find equivalents to express one idea for the very ideas are moulded by the line of development of the race,—and as the lines of development diverge so do the ideas, even those connected with identical objects become separate, distinct, and perhaps opposed To provide real equivalents for the words of one language out of the words of another is, therefore, very difficult But any one who pays close attention to what has been achieved in this glossary will, I am sure, readily admit that every one connected with this work has done his best under the peculiar circumstances, whatever shortcomings omissions, redundancies, etc., noticeable in this work being due to the circumstances noted above As a literature on the subject gradually evolves in Hindi these defects will naturally find their remedy in new editions or in entirely new works This is only the roughest pioneer's work and future generations will no doubt knock off all superfluous knobs and excrescences and smooth, prepare and polish the rough material in due course To me for these last eight years the work of this glossary has been a 'labour of love' and I am proud of what little I have been able to do, with the co-operation and support of a band of devoted workers, for the enrichment of Hindi literature.

It is needless to say that in the second edition we propose to bring this work to greater perfection May the reception which this glossary is accorded by the general public enable the Nagari-pracharini Sabha to bring out the second edition in the near future.

BENARES
30th, June, 1906

SYAM SUNDAR DAS

THE HINDI SCIENTIFIC GLOSSARY.

हिन्दी वैज्ञानिक कोश।

GEOGRAPHICAL TERMS.

भौगोलिक परिभाषा।

A

Affluent = सहायक नदी, उपनदी।

Air = वायु, हवा।

Alluvial = पुलिनमय, कछारी।

Alluvial land, Alluvium } = कछार, पुलिन, गंगबरार।

Altitude = उन्नतांश।

Angular distance = अंशात्मक अन्तर।

Animal kingdom = प्राणी वर्ग।

Antarctic circle = दक्षिण वृत्त।

Antarctic ocean = दक्षिण महासागर।

Anticyclone = प्रतिचक्रवात।

Antipode = कुदलान्तर।

Antipodes = कुदलान्तरवासी।

Aqueous vapour = जल-वाष्प।

Archipelago = द्वीपसमूह।

Arctic circle = उत्तर वृत्त।

Boiling point = क्वथनांक क्वथन-बिंदु।
Bore = बान।
Botany = वनस्पति शास्त्र, भेषज शास्त्र, उद्भिद्‌विद्या।
Boulders = ढोके।
Boundary = सीमा, हद्द।
,, —Artificial = कृत्रिम सीमा।
,, —Natural = प्राकृतिक सीमा, स्वाभाविक सीमा, अकृत्रिम सीमा।
Branch (of a river) = नदी की शाखा, नदी की धारा।
Breaker = भग्नोर्मि।
Break-water = जल-वेग-भंजक।
Breeze = मन्द पवन।
,, —Land = स्थल-पवन।
,, —Sea = समुद्र-पवन।
Brook = नाला।

C

Cable = जहाजी रस्सा, समुद्री तार।
Canal = नहर, कुल्या।
Canon = कटाव।
Cape = अन्तरीप।
Capital = राजधानी।
Cardinal points = (चारो) दिशा।
Carnivora = क्रव्याद।
Cascade, Cataract = जल-प्रपात।
Champaign = समस्थल।
Channel = चानेल।
Chart = नक्शा।
Chartography = नक्शों की विद्या नक्शाकशी।
Chemical = रासायनिक।

E

Earth = पृथ्वी, भूमि ।

Earthquake = भूकम्प, भूडोल, भूचाल ।

East = पूर्व ।

Ebb = भाटा ।

Eccentricity = उत्केन्द्रता ।

Ecliptic = क्रान्तिवृत्त ।

Elements = मूल पदार्थ, तत्त्व ।

Elevation = ऊंचाई, चढ़ाव ।

Ellipse = दीर्घ वृत्त ।

Ellipsoid = दीर्घ गोल ।

Empire = साम्राज्य ।

Epoch = निश्चित काल, विशिष्ट काल ।

Equator = भूमध्य रेखा, विषुवत रेखा ।

,, —Celestial = खगोलीय नाड़ी-मंडल ।

,, —Terrestrial = भूमध्य रेखा ।

Equinoctial circle = सायन वृत्त ।

,, point = क्रान्तिपात, अयन, संपात ।

Equinox = अयन, संपात ।

,, — Autumnal = शरद-संपात ।

,, — Vernal = वसंत संपात ।

Erosion = क्षय ।

Eruption = उत्क्षेप, प्रस्फुटन ।

Estuary = समुद्र वंक ।

Evaporation = वाष्पी भवन, वाष्पी भाव ।

Expansion = फैलाव ।

Extinct = नष्ट, शांत ।

F

Fall = प्रपात, निर्झर ।

Fault = स्तरभंश स्तरच्युति ।

Felspar = फेल्सपार ।

Ferruginous = लोहमय ।

Firth = समुद्र थंक, फर्थ ।

Fluid = तरल ।

Focus = नाभि ।

Fog = कोहरा ।

Fossil = फोसिल ।

Freezing = संहनन, जमना, जमाना, हिमीभवन ।

,, point = संहनन अंक ।

Frontier = सरहद ।

Frost = पाला ।

G

Gas = गैस ।

Geo centric = भूकेन्द्रक ।

Geographer = भूगोलज्ञ ।

Geography = भूगोल विद्या ।

,, —General = सामान्य भूगोल विद्या ।

,, —Physical = प्राकृतिक भूगोल विद्या ।

,, — Political = शासन सम्बन्धी भूगोल विद्या ।

Geological time = भूगर्भीय समय ।

Geology = भूगर्भ विद्या ।

Geysar = गरम झरना ।

Glacial period = हिमानी युग ।

Glaciation = हिमानी घर्षण ।

Glacier = हिमानी नद ।

Globe = गोल, ग्लोब, भूगोल ।

Government = राज्य, सरकार, शासन ।

Granite = ग्रनाइट पत्थर, संग खारा, खारा ।

Gravitation = आकर्षण ।

Gravitation—Terrestrial = भू-आकर्षण ।

Ground-swell = समुद्री बाढ ।

Gulf = खाड़ी ।

Gulf-stream = गल्फस्ट्रीम ।

H

Halo = प्रभा मण्डल ।

Harbour, Haven } = बन्दर ।

Head, Head land } = अन्तरीप ।

Heat = गरमी, उष्णता, ताप, तेज, ।

Height = ऊँचाई ।

Heliocentric = सूर्य केन्द्रक ।

Hemisphere = गोलार्ध, अर्धगोल ।

High water = ज्वार ।

Hill = पहाड़ी ।

Horizon = क्षितिज, दिग्मंडल ।

„ —Visible = दृश्य क्षितिज, दृश्य दिग्मण्डल ।

Horizontal plane = क्षितिज क्षेत्र, क्षितिज धरातल ।

Hot spring = गरम झरना, गरम सोता ।

I

Ice = बर्फ, हिम ।

Ice-berg = हिम शिला ।

Insectivora = कीटभोजी ।

Island = द्वीप, टापू ।

„ —Continental = अन्तर द्वीप ।

„ —Coral = मूंगे का टापू, प्रवाल द्वीप ।

„ —Oceanic = समुद्रीय द्वीप ।

Isobaric line = समभार रेखा।
Isothermal line = समोष्ण रेखा।
Isthmus = भूडमरूमध्य।

J

Junction = संगम।

L

Lagoon = लगून।
Lake = झील, सरोवर।
Lakelet = छोटी झील।
Lama = लामा।
Land = भूमि।
Landslip = भूपात।
Language = भाषा।
Latitude = अक्ष, अक्षांश।
„ —Celestial = खगोलीय अक्षांश, खगोलीय अक्ष।
„ —Parallels of = अक्ष समानान्तर।
Lava = लावा।
Leap year = अधिवर्ष।
Level = समभूमि, समधरातल, सम, चौरस।
Limestone = चूने का पत्थर।
Liquid = द्रव।
Loch = झील।
Longitude = देशान्तर।
Low water = भाटा।

M

Main stream = मुख्य प्रवाह, बड़ी धारा।

Moraine = मोरेन ।

Motion = गति, चाल ।

„ —Annual = वार्षिक गति ।

„ —Diurnal = दैनिक गति ।

Mount, }
Mountain } पहाड़, पर्वत ।

Mountain group = पर्वतसमूह ।

„ range = पर्वत श्रेणी ।

„ system = पर्वत प्रणाली ।

Mouth = मुहाना मुख ।

N

Nadir = अध स्वस्तिक ।

Nautical almanac = जहाज़ी पत्री, नाविक पञ्चांग ।

Nebula = नेबूला नीहारिका ।

Nimbus = जलधर

North = उत्तर ।

North-east = ईशान कोण, पूर्वोत्तर ।

North-west = वायु कोण पश्चिमोत्तर ।

O

Oasis = शाद्वल ।

Oblique square = तिर्यक वर्ग ।

Observatory = वेधगृह, वेधालय ।

Ocean = महासागर ।

Opposition = षडभान्तर ।

Orb = पिंड ।

Orbit = कक्षा ।

P

Pampas = पम्पास ।

Pass = दर्रा घाटी, राह ।

R

Race = जाति ।

Race (Tidal) = शीघ्र प्रवाह ।

Rain = मेह वृष्टि ।

Rapids = खरधार ।

Rarified = विरलीकृत, विरल ।

Ravine = दरी, खड्ड ।

Regions = प्रदेश मंडल ।

„ — Antarctic = दक्षिण प्रदेश ।

„ — Arctic = उत्तर प्रदेश ।

„ — Botanical = उद्भिद प्रदेश ।

„ of constant precipitation = प्रवर्ष प्रदेश ।

„ of constant winds = नियतवाही पवनमंडल ।

„ of variable winds = अनियतवाही पवनमंडल ।

„ — Oriental = पूर्वी प्रदेश ।

„ — Rainless = निर्वर्षण प्रदेश ।

„ — Tropical = अयन प्रदेश ।

„ — Zoological = पशु प्रदेश ।

Religion = धर्म ।

Republic = प्रजातन्त्र राज्य ।

Revolution = भ्रमण, परिक्रमण ।

„ — Period of = भ्रमण काल, परिक्रमण काल ।

River = नदी ।

River-basin = नदी प्रदेश ।

Rock = चट्टान, शिला ।

„ — Crystalline = स्फटिक चट्टान ।

„ — Fossilised = फोसिल चट्टान ।

„ — Igneous = आग्नेय चट्टान ।

„ — Impervious = अभेद्य चट्टान ।

„ — Metamorphic = रूपान्तरित चट्टान ।

„ — Plutonic = पातालिक चट्टान ।

Supersaturation = अतिसंतृप्त, अतिसंतृप्ति ।

Surface = सतह, धरातल, पृष्ठ ।

Survey = पैमाइश, सर्वे, नाप ।

T

Table land = उच्च सम-भूमि, अधित्यका ।

Terminator = प्रकाशी, प्रकाश रेखा ।

Tertiary = तृतीयक ।

Theodolite = थियोडोलाइट ।

Theoretical = सिद्धान्तात्मक सूत्रात्मक ।

Thermometer = तापमापक यन्त्र, थरमामीटर ।

Tide—Ebb = भाटा ।

,, —Flow = बाढ़, ज्वार ।

,, —Neap = लघु ज्वारभाटा ।

,, —Spring = पूर्ण ज्वारभाटा ।

Tides = ज्वारभाटा ।

Topography = विशेष-स्थान-वर्णन ।

Tornado = आंधी पानी ।

Town = कस्बा ।

Trade winds = व्यापारी हवा ।

Transport = बारबरदारी ।

Triangulation = त्रिभुजखंडन ।

Tributary = सहायक नदी, उपनदी ।

Tropic of Cancer = कर्क रेखा ।

,, Capricorn = मकर रेखा ।

Tropics = अयन रेखा ।

Tunnel = सुरंग ।

Typhoon = टैफून आंधी ।

U

Under ground = अधो भौमिक ।

Up heavel = उत्क्षेप ।

V

Valley (of a mountain) = उपत्यका, पहाड़ की घाटी, तराई ।
Valley (of a river) = घाटी, तराई ।
Vapour = वाष्प ।
Vegetable Kingdom = वनस्पति वर्ग ।
Vertical = लम्बरूप, खड़ा ।
,, circle = देशान्तर वृत्त ।
,, Line = लम्ब-रेखा, खड़ी लकीर ।
,, Prime = पूर्वापर वृत्त ।
Volcano = ज्वालामुखी ।

W

Water = जल ।
,, —Hard = कड़ा पानी, भारी पानी ।
,, —Soft = नरम पानी, हलका पानी ।
Water-fall = जलप्रपात ।
Water-parting, Water-shed, Water-shied = वाटरशेड जल विभाजक क्षेत्र ।
Waterspout = जलस्तम्भ ।
Waves = लहरें ।
Well = कुआ, कूप ।
West = पश्चिम ।
Whirl-pool = भवर ।
Whirl wind = बवंडर, बगूला ।
Winds = पवन ।
,, —Constant = नियतवाही पवन ।
,, —Periodical = सामयिक पवन ।

Altitude of [illegible] - [illegible]।

A. M. - पूर्वाह्न, मध्याह्न पूर्व।

Amplitude - अग्रांश।

Andromedæ — α = उत्तरभाद्रपद।

Angle - कोण।

,, —Complement of an - कोण कोटि [illegible]।

,, —Critical - क्रान्तिक कोण।

,, of Commutation - [illegible]कोण।

,, of incidence - पतन कोण।

,, of reflection - परावर्तन कोण।

Anomalistic - केन्द्र सम्बन्धी।

Antares - ज्येष्ठा।

Antecedence - वक्रगति।

Apastron - अपतारा।

Aperture of a lens - लेन्सव्यास।

Apex of earth's motion - भूगतिमूर्धा।

Aphelion - सूर्योच्च।

Apogean = भूम्युच्च सम्बन्धी।

Apogee = भूम्युच्च।

Apparent = स्फुट, स्पष्ट।

,, motion = स्फुट गति, स्पष्ट गति।

,, size = स्फुट परिमाण, स्पष्ट परिमाण।

,, time = स्फुट काल, स्पष्ट काल।

Apparition = तारोदय।

Appendage = पुच्छ, उपपद।

Appulse = अल्पान्तर।

Apse = उच्चनीच स्थान।

Apsidal = उच्चरेखा सम्बन्धी।

Apsis = उच्चनीच स्थान।

Aquarii—λ = शतभिषक्, शततारका।

Aquarius = कुम्भ।

Aquilæ—α = श्रवण।

Centre of gravity – गुरुत्व केन्द्र ।

Centrifugal – केन्द्र पराङ्मुख ।

Centripetal – केन्द्रोन्मुख ।

Century – शतक, सदी, शताब्दी ।

Cepheus – सेफेयस ।

Ceres – सीरीज ।

Cetus – सीटस ।

Change of momentum – गति भेद ।

Charles's wain – सप्तर्षि ।

Chart of stars – तारा चित्र, नक्षत्र-चित्र ।

Chord – पूर्णज्या ।

Chromatoscope – क्रोमेटस्कोप ।

Chromosphere – वर्णमण्डल ।

Chronometer – सूक्ष्मकालप्रदर्शक यन्त्र, क्रोनोमीटर ।

Circle—Auxiliary – सहायक वृत्त ।

,, of altitude – उन्नतांशवृत्त ।

,, of azimuth – दिगंशकोटिवृत्त ।

,, of latitude – शरवृत्त, अक्षांशवृत्त ।

,, of longitude = भुजांशवृत्त, देशान्तरांशवृत्त ।

,, of perpetual apparition = सार्वदिकतारोदय वृत्त ।

,, of the celestial sphere = खगोलीय वृत्त ।

Circular motion = वृत्ताकार गति, वृत्तसम्बन्धी गति ।

Clock—Astronomical = वेध घड़ी ।

,,—Sidereal, ,,—Star = तारा घड़ी, नक्षत्र घड़ी ।

Circumpolar star = सदोदित नक्षत्र ।

Clepsydra = जल-घड़ी, पारा-घड़ी ।

Cluster of stars = नक्षत्रपुञ्ज, तारापुञ्ज ।

Co-latitude = लम्बांश ।

,, of a place = स्थानीय लम्बांश ।

,, of a star = नक्षत्र-शरकोटि ।

Collimate = ऋज्वीकरण, मुख्याक्षीकरण ।

Collimation—Error of = अक्षीय अन्तर।

,, —Line of = अक्षीय रेखा।

Collimator = अक्षीकरण यन्त्र, कोलीमेटर।

Colure = उन्मण्डल, अयनान्त वृत्त।

Coma of a comet = केतुनाभी आवरण।

Comes = कोमिज।

Comet = धूमकेतु, पुच्छल तारा, केतु।

—Envelope of a = केतु आवरण।

,, Finder = केतु प्रदर्शक।

Commutation—Angle of = स्थानीयान्तर कोण।

Compass—Mariner's = दिग्दर्शक।

Concave—Double = युगलनतोदर।

Concentric = समकेन्द्रक।

Cone = सूची।

,, of a shadow = छायासूचि।

Configuration = सापेक्षिक स्थिति।

Constant = स्थिर, स्थायी।

Constellation—Descending = अवरोही नक्षत्र।

Constitution = बनावट, रचना।

Contact = स्पर्श।

,, of a circle = वृत्तस्पर्श।

,, of shadow = छायास्पर्श, भूभास्पर्श।

Continuous spectrum = लगातार स्पेक्ट्रम।

Controlling force = प्रधान बल।

Co-ordinates = भुज-समुदाय।

Copernican system = कोपरनिकस सम्प्रदाय।

Corona = कोरोना।

Corrections = संस्कार।

,, for aberration = अपेरण संस्कार।

,, for parallax = लम्बनसंस्कार।

,, for refraction = वर्तनसंस्कार।

C[illegible]—[illegible] circle = वृत्त।

Degree = अंश, भाग, लव, दरजा ।

Delphini — α } = धनिष्ठा ।
,, — β }

Denebola = उत्तराफाल्गुनी ।

Depression = अधरांश ।

,, of visible horizon = क्षितिजाधरांश ।

Descend = अवरोह ।

Diameter = व्यास, बिम्ब ।

,, —Angular = कलात्मक बिम्ब ।

,, —Conjugate = लग्नव्यास, वक्रव्यास ।

Dichotomize = अर्धवृत्त दिखाना ।

Dichotomy = अर्धचन्द्र ।

Digit = घात, स्थानाङ्क ।

Digression = लघुपक्षान्तरांश ।

Dimension = परिमाण, विस्तार ।

Dione = डायोनी (शनि का एक उपग्रह) ।

Dip of the horizon = क्षितिजाधरांश ।

Dipleidoscope = स्पष्टमध्यान्हबोधक यन्त्र, डिप्लायडास्कोप ।

Dipper—The = सप्तर्षि के प्रधान सप्त तारे ।

Direct = सम्मुख, साक्षात्, सीधा ।

,, image = साक्षात् बिम्ब ।

,, motion = साक्षात् गति ।

,, vision spectroscope = साक्षात् दर्शक-स्पेक्ट्रास्कोप ।

,, ,, telescope = साक्षात् दूरदर्शक ।

Disc = दृश्य बिम्ब ।

Dispersion of light = प्रकाश विकिरण ।

Distance—North polar = ध्रुवाचापांश ।

,, of stars = नक्षत्रान्तर ।

,, —Zenith = नतांश ।

Distorted image = विकृत बिम्ब ।

Divergence = अपसरण ।

Divergent rays = अपसृत किरण ।

Dodecatemory = क्रान्तिवृत्त का द्वादश भाग (एक राशि)।

Dog = प्रश्वतारा।

Dolphin = डालफिन तारा।

Donatis comet = डोनेटिस केतु।

Dorado = डोरेडो तारा, खड्गमत्स्य तारा।

Double star = नक्षत्रयुग्म।

Draco = अजगरतारा।

Diacontic month = साम्पातिक चन्द्रमास।

Dragon = अजगर तारा।

E

Earth = पृथ्वी।

Eccentric = उत्केन्द्र।

" anomaly = केन्द्र की उत्केन्द्रता, उत्केन्द्र केन्द्र।

Eccentricity = उत्केन्द्रता।

" of an orbit = कक्षा की उत्केन्द्रता।

Eclipse = ग्रहण।

" —Annular = वलयाकार ग्रहण।

" —Partial = खण्ड ग्रहण, खण्डग्रास।

" —Total = पूर्ण ग्रहण, खग्रास।

Ecliptic = क्रान्तिवृत्त।

Egress = परमास्तान्तर-काल।

Electrocronograph = अलक्तार्कद्युतिप्रदर्शक यन्त्र, इलेक्ट्रोक्रोनोग्राफ।

Elevation = उच्चतांश।

Ellipse = दीर्घवृत्त।

Elongation = प्रतान, लम्बा करना।

Emersion = उन्मीलन, उन्मज्जन।

Envelope = अन्वालोप, आवरण।

" of a comet = केत्वावरण।

Ephemeris = ग्रहस्थिति पत्र।

Epicycle = नीचोच्चवृत्त, उच्चनीचोच्चवृत्त ।

Epoch = निश्चितकाल ।

Equation = समीकरण ।

„ of centre = फलसमीकरण ।

„ of equinoxes = सम्पातसमीकरण ।

„ of heavenly bodies = ग्रहसमीकरण ।

„ of time = कालसमीकरण ।

„ —Personal = निजसमीकरण ।

Equator = विषुवद्रेखा, नाडीमण्डल ।

Equinoctial line = सायन रेखा ।

Equinox = सायन ।

„ —Autumnal = सायन तुला ।

„ —Vernal = सायन मेष ।

Equatorial regions = नाडीमण्डल प्रदेश ।

„ horizontal parallax = नाडीमण्डलीय परम-दृग्लम्बन ।

„ „ Solar parallax = नाडीमण्डलीय सूर्य परमदृग्लम्बन ।

„ line = नाडीमण्डलरेखा ।

„ telescope = नाडीमण्डल दूरदर्शक ।

Era = शक संवत, सन ।

Ether = ईथर ।

Eye-glass, Eye-lens } = उपनेत्र, चक्षुर्लेंस ।

Eye-piece = उपनेत्र खण्ड, चक्षुर्लेंस ।

„ —Objective = प्रधान लेंस ।

„ of a telescope = दूरदर्शक का उपनेत्रखण्ड, दूरदर्शक चक्षुर्लेंस ।

F

Falling star = उल्का ।

Harvest moon = समोदयकालिक चन्द्र ।

Head of a comet = केतुशिखा ।

Heaven = आकाश, ख ।

Heliacal = प्रकाशमण्डलीय, सूर्यकेन्द्रिक ।

" longitude = सूर्य केन्द्रक भुज ।

Heliometer = सूर्यबिम्बमापक यन्त्र ।

Helioscope = सूर्यदर्शक यन्त्र ।

Heliotrope = सायन यन्त्र ।

Heliotropism = सायनवेध ।

Hemisphere = गोलार्ध ।

Horizon = क्षितिज ।

" —Astronomical } = खगोल-गर्भक्षितिज ।
" —Celestial }

" —Physical = दृश्यक्षितिज ।

" —Rational = खगोल-गर्भक्षितिज ।

" —Sensible = दृश्यक्षितिज ।

Hour angle = नतकाल ।

" circle = होरावृत्त, होरानाडीमण्डल ।

" line = होरारेखा ।

Hydrae = आश्लेषा ।

I

Image = प्रतिरूप प्रतिबिम्ब ।

Immersion = युति भेद निमीलन, निमज्जन ।

Impulse = आघात ।

Incandescent = दहकता हुआ, प्रज्वलित ।

Inclination of an orbit = कक्षा का झुकाव ।

Inequality = विषमता ।

Inferior = लघु ।

" planets = लघुग्रह ।

Ingress = संक्रान्ति काल, भूभाप्रवेशकाल ।

Instant = क्षण समय ।

Instrument = यन्त्र ।

Intensity = प्रचण्डता ।

Interior planet = अन्तर्ग्रह ।

Inter stellar-space = तारा मध्यावकाश ।

Intramercurial = रविबुधान्तर ।

Irradiation = प्रकाश व्यापार ।

Irresolvable nebula = अनिर्वचनीय नीहारिका ।

J

Jet = पतली धार ।

Jove = गुरु, वृहस्पति ।

Jovecentric = गुरु-केन्द्रक ।

Juno = जूनो ।

Jupiter = वृहस्पति ।

L

Last quarter = शुक्लपक्ष का उत्तरार्ध ।

Latitude = अक्षांश, शर ।

,,—Ascending = आरोही शर ।

,,—Geographical = भौगोलिक शर, भौगोलिक अक्षांश।

,,—Heliocentric = सूर्यकेन्द्रक शर ।

,,—Jovecentric = गुरुकेन्द्रक शर ।

,—Parallel of = शर-समानान्तर ।

Law—Kepler's = केप्लर का सिद्धान्त ।

Leap year = अधिवर्ष ।

Lens—Aperture of a = लेंस व्यास ।

,, —Concave = नतोदर लेंस ।

,, —Convex = उन्नतोदर लेंस ।

Leo = सिंह ।

Leonis — α = मघा ।

„ — β = उत्तराफाल्गुनी ।

„ — δ } = पूर्वाफाल्गुनी ।
„ — 70,71 }

Libra = तुला ।

Libræ — α, } = विशाखा ।
„ — ι,
„ — λ,
„ — 24

Libration = दर्शन स्थिति ।

„ — Diurnal = दैनिक दर्शनस्थिति ।

„ of moon = चन्द्रदर्शनस्थिति ।

Light = प्रकाश, ज्योति ।

Limb = पाली ।

Line apsides = उच्च रेखा ।

„ of collimation = चक्र रेखा ।

„ of node = पात रेखा ।

Lion = सिंहस्थ तारा ।

Little Bear = लघु सप्तर्षि ।

Lead star = ध्रुव तारा ।

Longitude = देशान्तर, भुजांश ।

„ — Geographical = भौगोलिक भुजांश, भौगोलिक देशान्तर ।

„ — Heliocentric = सूर्यकेन्द्रक भुजांश ।

„ — Jovecentric = गुरुकेन्द्रक भुजांश ।

„ — of perihelion = रविनीच भुजांश ।

Lost star = लुप्त नक्षत्र ।

Low = नीच ।

Lumière cendrée = चन्द्र-कृष्ण भाग ।

Luminous = प्रकाशमान ज्योतिष्मान ।

Luna = चन्द्र ।

Lunar = चान्द्रीय ।

Mid-declination = मध्यक्रान्ति ।

Mid-heaven = मध्याकाश ।

Mid-noon = मध्यान्ह ।

Milky-way = मन्दाकिनी, आकाशगङ्गा ।

Minimum = लघुतम, न्यूनतम ।

Molecule = अणु ।

Molecular force = अणुयन ।

Monday = सोमवार ।

Moon = चन्द्रमा ।

Moon's parallactic inequalities = चन्द्र लम्बन विषमता ।

Motion = गति ।

,, —Curvilinear = वक्ररेखा गति ।

,, —Diurnal = दैनिक गति ।

,, —Retrograde = वक्र गति ।

,, —Semi-diurnal = अहोरात्रवृत्तार्धगति ।

Multiple star = नक्षत्रबाहुल्य ।

Mural circle = चक्रयन्त्र ।

Musca = मक्खी ।

N

Nadir = अधःस्वस्तिक ।

Nativity = जन्मकुण्डली ।

Nautical Almanac = जहाजी जन्त्री, नाविक पञ्चाङ्ग ।

Neap tide = लघु ज्वारभाटा ।

Nebula = नेबुला, नीहारिका ।

,, —Planetary = ग्रहसम्बन्धी नीहारिका ।

,, —Spiral = कुण्डलाकार नीहारिका ।

,, —Variable = परिवर्तक नीहारिका ।

Nebular theory = नेबुला सिद्धान्त, नीहारिका सिद्धान्त ।

Nebulous Star = नेबुला तारा नीहारिका तारा ।

Neptune = नेपचून, वरुण तारा ।

Perigium = भूमिनीच सम्बन्धी ।

Perihelion = रवि नीच ।

Period = भगण काल ।

Periodic comet = नियतकालिक केतु ।

„ star = नियतकालिक तारा ।

„ time of a heavenly body = पिण्ड-भगणकाल ।

Perisaturnium = शनिनीच ।

Perturbating force = स्थानच्युतिबल ।

Perturbation = स्थानच्युति ।

Phase = कला ।

Photosphere = प्रकाशमण्डल ।

Physical couples = प्राकृतिक युग्म ।

Pisces = मीन ।

Piscium—ζ = रेवती ।

Plane of ecliptic = क्रान्तिवृत्त धरातल ।

Planet = ग्रह ।

„ —Exterior = बहिर्ग्रह ।

„ —Primary = प्रधान ग्रह ।

Pleiades = कृत्तिका पुंज ।

Plough = हलतारा, सप्तर्षि ।

Plumb line = अवलम्ब रेखा, साहुल ।

P M = मध्याह्नानन्तर, मध्याह्नपश्चात्, अपराह्न ।

Polaris = ध्रुव ।

Polariscope = पोलरिस्कोप, ध्रुवदर्शक ।

Polar axis = ध्रुवाक्ष ।

„ circle = ध्रुववृत्त ।

„ distance = द्युज्या चापांश ।

„ star = ध्रुव, तारा ।

Pole = ध्रुव, पृष्ठीय केन्द्र ।

„ star = ध्रुवतारा ।

Pollux = पुनर्वसु ।

Point of suspension = अवलम्ब मूल ।

Position = स्थान ।

„ —Angle of = स्थानीय कोण ।

„ circle = स्थानीय वृत्त ।

Precession – अयनांश ।

„ of the Equinoxes = सम्पात, अयनांशभाग ।

„ Planetary = ग्रह सम्बन्धी अयनांश ।

Prime meridian = प्रधान याम्योत्तर वृत्त ।

„ vertical = पूर्वापर वृत्त ।

Primum mobile = प्रवह गोल ।

Projectile = पतनक्षेत्र, प्रक्षिप्त ।

Projection = प्रलंबाकृति, प्रतिभा ।

Prominences (solar) = सूर्यावत-ज्वाला ।

Protuberance (solar) = सूर्यावतज्वाला ।

Proximo = आगामी मास का कोई दिन ।

Prutenic = कोपर्निकस की ग्रहसारणी ।

Ptolemaic System = टाल्मी सम्प्रदाय ।

Pythagorean System = पैथागोरस सम्प्रदाय ।

Q

Quadrature = वृत्तपाद ।

„ of the moon = चन्द्रपाद, चन्द्रचतुर्थांश ।

„ of an orbit = द्विगुण कोटिज्या ।

Quarter = चतुर्थांश ।

Quarter of the moon = चन्द्रभगण-चतुर्थांश ।

Quintile = द्विसप्तति भागान्तर ।

R

Radian = समत्रिज्या कोण ।

Radiant = उल्कासम्पातस्थान ।

„ point = किरणस्थल, प्रकाशस्थल ।

Satellite = उपग्रह ।

Saturday = शनिवार ।

Saturn = शनि ।

Saturnian = शनिसम्बन्धी ।

Saturnicentric = शनिकेन्द्रक ।

Saturnigraphy = शनिगोल-विद्या ।

Saturn's ring = शनिवलय ।

Scintillation of stars = नक्षत्रोन्मीलन ।

Scorpio = वृश्चिक ।

Scorpionis— α = ज्येष्ठा ।

" — λ, } = मूल ।
" — 34, 35 }

" — δ } = अनुराधा ।
— β }

Scorpion's heart = वृश्चिक-मध्य तारा ।

Season = ऋतु ।

Secondary = गौण ।

" circle = गौण वृत्त ।

" planet = गौण ग्रह ।

Sector = वृत्तखण्ड ।

Secular equation = शताब्दिक समीकरण ।

Selenocentric = चन्द्रकेन्द्रक ।

Semi-diurnal motion = अहोरात्र-वृत्तार्धभ्रमण ।

Serpent = सर्प नक्षत्र ।

Set cosmically—To = रवि के साथ अस्त होना ।

Sextant = षष्ठांश यन्त्र ।

Sextile = वृत्तषष्ठांशान्तर, षष्ठभागान्तर ।

Shade = आभा ।

Shadow = छाया ।

Shooting star = उल्का ।

Sickle moon = द्वितीया का चन्द्र ।

Sidereal = नाक्षत्र ।

Signs of zodiac — राशि ।

Sirius = व्याध, लुब्धक ।

Sky — आकाश ।

Solar eclipse = सूर्य ग्रहण ।

,, sierra = सौर शिखा ।

,, spectrum = सौर स्पेक्ट्रम ।

,, system = सूर्यसम्प्रदाय ।

,, year = सौर वर्ष ।

Solstice = अयन ।

,, —Summer = दक्षिणायन ।

,, —Winter = उत्तरायण ।

Southern Cross = दक्षिणीय चतुष्क ।

,, Fish = दक्षिणीय मत्स्य ।

,, Zone = दक्षिण कटिबन्ध ।

Southing = नाड़ीमण्डल से दक्षिण ।

Space = अवकाश, आकाशीय अन्तर ।

Spectroscope = स्पेक्ट्रोस्कोप ।

Spectroscopic observation = स्पेक्ट्रोस्कोपी वेध ।

Spectrum = स्पेक्ट्रम ।

Sphere = गोल ।

Sphere Armillary = खगोल यन्त्र ।

Spheroid = गोलप्राय ।

Spica = चित्रा ।

Spring tide = पूर्ण ज्वारभाटा ।

Star = तारा, नक्षत्र ।

,, cluster }
,, groups } = तारापुञ्ज, तारकसमूह ।

,, Proper motion of a = तारागति ।

,, shower = उल्कापात ।

Stars—Variable = परिवर्तक नक्षत्र, परिवर्तक तारे ।

,, —Constellation of = नक्षत्रपुञ्ज ।

,, —Conjunction of = नक्षत्रयुति ।

Stationary point = स्थिर बिन्दु, अचल स्थान ।
Sub-constellation = अवान्तर तारापुञ्ज ।
Summer = ग्रीष्म ।
Sun = सूर्य ।
,, —Central = मध्य सूर्य ।
,, —Spots on the = सूर्यकलङ्क ।
Sun-beam = सूर्यकिरण ।
Sunday = रविवार, आदित्यवार ।
Sundial = पलभायन्त्र, धूपघड़ी ।
Sun-rise = सूर्योदय ।
Sun set = सूर्यास्त ।
Superior conjunction = प्रधान युति ।
,, planet = प्रधान ग्रह ।
Surface = पृष्ठ ।
Synodical year = युतिवर्ष ।
,, time = युतिकाल ।
System = सम्प्रदाय, संस्थिति ।
,, —Planetary = ग्रहसम्प्रदाय ।
Syzygy = ग्रहयुति, ग्रहग्रहभान्तर ।
Swan = राजहंस, स्वान तारा ।
Swordfish = खड्ग मत्स्य तारा ।

T

Tail of a comet = केतुपुच्छ ।
Taur.—α = रोहिणी ।
,, —β = अग्नि ।
,, —η, —27 & 28 } = कृत्तिका ।
,, —133, —135 } = आर्द्रा ।
,, —115, 116, 117 = मृगशिरा ।

THE

HINDI SCIENTIFIC GLOSSARY

हिन्दी वैज्ञानिक कोश।

TERMS OF POLITICAL ECONOMY.

अर्थशास्त्र की परिभाषा।

A

Abatement = कमी, मिनहाई, बाद देना, छूट।

Abraded = घिसता, घिसा।

Abrasion = घिसाई।

Absentee = ग़ैरहाज़िर, प्रवासी।

Absenteeism = ग़ैरहाज़िरी, प्रवासिता, प्रवासीपन।

Abstinence = संयम, निग्रह, परहेज़।

Abstract of title = अधिकार का प्रमाण, हक़ का सबूत।

Abstract Political Economy = अमूर्त अर्थशास्त्र।

Acceptance = सकारना, ग्रहण, अङ्गीकार।

Acceptation = क़र्ज़ की मानी, सकारना।

Acceptor = सकारनेवाला।

Accommodation Bill = हिमायती हुंडी।

Account = हिसाब, [illegible]।

Accumulation = अर्थसंचय, धनसंचय।

Acknowledgment = प्राप्तिस्वीकार, पहुँच।

Acquittance = हिसाब चुकता की रसीद, भर पाने पत्र,
फ़ारख़ती, चुकती पत्र

[illegible] – [illegible]।

Adjustment – निबटारा [illegible], [illegible]।

Administration – शासन, [illegible]।

„ —Letters of – [illegible]

[illegible] पत्र।

Administrator – [illegible]।

Adulteration – मिलावट, मेल।

Ad valorem – मूल्यानुसार, मूल्यानुरूप।

Advances – पेशगी।

Advice – समाचार, सलाह।

Agency – आढ़त।

Agent – आढ़तिया

„ (salaried) – मुनीम, गुमाश्ता।

Agents of production – उत्पत्ति के साधन।

Agio – बट्टा।

Agnati – सगोत्र, गोती।

Agrarian – खेतसम्बन्धी।

Agricultural कृषिसम्बन्धी, किसानी।

„ community कृषक समाज।

„ co-operation = कृषिसम्बन्धी सहकारिता कृषि-सम्बन्धी सहोद्योग।

„ co-partnership - कृषिसम्बन्धी साझा, कृषि सम्बन्धी हिस्सेदारी।

„ implements = खेती के औज़ार।

„ labour = कृषिसम्बन्धी श्रम कृषिसम्बन्धी उद्यम, कृषिसम्बन्धी मेहनत।

„ population = किसान।

„ produce = उपज, पैदावार।

„ system = खेती की रीति, कृषिप्रणाली।

Agriculture = कृषि, खेती,।

—Science of – कृषिविद्या।

Agriculturist = किसान।

Carrying trade = बाहरी सौदागरी ।
Carry over—To = बाक़ी निकालना ।
Cash = रोकड़, नक़द, भँजाना, तोड़ाना ।
,, account = रोकड़ हिसाब, रोकड़ खाता ।
,, book = रोकड़ बही ।
,, credit = नक़द की साख ।
,, money = नक़द सिक्का ।
,, transactions = नक़दी लेनदेन ।
Cashier = रोकड़िया, ख़ज़ांची ।
Casting vote = निर्णायक सम्मति, कास्टिंग वोट ।
Catallactics = विनिमय शास्त्र ।
Caveat = चितौनी ।
Census = गणना, मनुष्यगणना, मर्दुमशुमारी ।
Centralisation = अधिकारनिमज्जन ।
Certainty = निश्चय, विश्वास ।
Certificate = सर्टिफिकेट, निदर्शनपत्र, प्रशंसापत्र ।
Cess = कर ।
Chaffer = मोलचाल करना, मोलतोल करना, भावताव करना
Change = खुरदा, भुनाना, तोड़ाना ।
Character = स्वभाव, गुण ।
Charity = दान, खैरात ।
,, —Private = स्वतन्त्र दान ।
,, —State = व्यवस्थित दान ।
Charitable = ख़ैराती ।
,, institutions = सदावर्त, खैरातखाना ।
Charter = अधिकारपत्र, राजाज्ञापत्र ।
,, party = जहाज़ी इकरारनामा ।
Chattel = चीज़ वस्तु, असबाब ।
Cheapness = सस्तापन ।
Check = प्रतिबन्ध, रोक, निरोध ।
,, on population = जन-वृद्धि निरोध ।
,, ,, —Artificial = जनवृद्धि का कृत्रिम निरोध ।

Check on population—Natural = जनवृद्धि का स्वाभाविक निरोध ।

Cheque = चेक, दर्शनी हुंडी ।

Circulating medium = हेरफेर साधक ।

Circulation = फेरफार, हेरफेर उलटफेर ।

Citizen = नागरिक नगरवासी, शहरी प्रजा ।

City = नगर, शहर ।

Civic = नगरसम्बन्धी ।

Civil court = दिवानी कचहरी ।

,, law = दिवानी कानून ।

,, list = सिविल लिस्ट ।

,, war = आपस में युद्ध ।

Civilisation = सभ्यता ।

Civilised government = सभ्य शासन ।

Classification = वर्गीकरण ।

Clearance = निकासी ।

Clearing House = निकासी कोठी ।

Client = मुवक्किल ।

Coalition = गुट ।

Coasting trade = समुद्र किनारे की सौदागरी ।

Code = विन्यस्तसंग्रह ।

Codification = कानून का विन्यास ।

Coin = सिक्का, मुद्रा ।

,, —Bronze = काँसे का सिक्का ।

,, —Copper = ताँबे का सिक्का ।

,, —Gold = सोने का सिक्का ।

,, —Nickel = निकल का सिक्का ।

,, —Silver = चाँदी का सिक्का ।

Coinage = सिक्का बनाई, सिक्काढ़नी ।

Collateral = आनुषंगिक ।

Collect = उगाहना, वसूल करना ।

Collection = उगाही ।

Collective goods - देशवासी माल।

Collectivism - शेन।

Colonisation - नई बस्ती बसाना।

Colony - अधिनिवेश, उपनिवेश, नई बस्ती।

Combination - मेल, संयोग, संघ, गुट।

,, of capital - पूँजीवालों का गुट।

,, of labour - मजूरों का गुट।

Comfort - सुख, चैन, आराम।

,, —Standard of - सुख चैन का परिमाण, आराम की हद।

Commerce - व्यापार, वणिज, रोज़गार।

,, —Art of व्यापारी हुनर।

,, —Science of - व्यापार शास्त्र।

Commercial law - व्यापारी कानून।

,, panic - व्यापारी उद्वेग।

,, system - व्यापारी रीति।

,, treaty - व्यापारी सन्धि।

Commission - कमिशन, दस्तूरी।

,, agency - आढ़त।

Commodities = सौदागरी माल, सौदागरी असबाब।

Commons = पंचायती जमीन।

Commonwealth = पंचायती राज्य।

Communication—Means of = आवाजाई के रास्ते, समाचार आने जाने के उपाय।

Communism = समाजित्ववाद।

Communist = समाजित्ववादी।

Community = समाज।

Company = कम्पनी।

,, —Joint-stock = साझे की कम्पनी।

Compare = मिलाना, तुलना करना, उपमा देना।

Compensation = बदला, क्षतिपूर्ण, हर्जाना, एवज़।

Competition = स्पर्धा, मुकाबिला।

Competitor = स्पर्धी ।

Complex = मिश्रित ।

Compound interest = चक्रवृद्धि, ब्याज पर ब्याज सूद दर सूद

Compromise = मेल करना, सुलह करना, परस्पर निपटेरा, राज़ी होना ।

Compulsion = ज़बरदस्ती ।

Concern = कार्य, व्यापार सम्बन्ध ।

Concert = एका ।

Concession – रिआयत, आज्ञा, अधिकार ।

Conciliation = मेल, मिलाप, सुलह ।

Condition = अवस्था, स्थिति, दशा, नियम, शर्त ।

Conditioning = माल की जांच ।

Confiscate = ज़ब्त करना, छीन लेना ।

Confiscation = ज़ब्ती ।

Conflict of laws = स्मार्तविरोध ।

Conjuncture = भाग्य ।

Conscript = बेगार सिपाही ।

Conscription = सैनिक बेगारी, फौजी बेगारी ।

Conservative = नवविद्वेषी ।

Consideration = पलटा, एवज़ ।

Consign = चलान करना ।

Consignee = चलान पानेवाला ।

Consigner = चलान करनेवाला ।

Consignment = चलान ।

Consolidated fund = एकत्रीकृत द्रव्य ।

Consolidation = घनीकरण, एकत्रीकरण ।

Constancy = स्थिरता दृढ़ता ।

Constant = स्थिर, दृढ़ ।

Constitution = व्यवस्था, विधान, नियोजन ।

Consul = वकील ।

Consumer = खर्च करनेवाला ।

,, —Productive = इफल खर्च करनेवाला ।

Consumer—Unproductive = निष्फल खर्च करनेवाला ।

Consumption = व्यय, खर्च, खपत ।

„ —Productive = सफल खर्च ।

„ —Unproductive = निष्फल खर्च ।

Contraband = वर्जित, नाजायज़, वर्जित माल, नाजायज़ माल

Contract = इजारा, ठीका, अहद, इकरार ।

„ note = इक़रारनामा ।

Contractor = ठीकेदार ।

Contribute = देना, सहायता करना ।

Contribution = सहायता ।

Contributor = देनेवाला, सहायक ।

Convenience = अनुकूलता, सुबीता ।

„ of situation = ठौर का सुबीता, स्थानानुकूलता ।

Convenient situation = सुबीते की जगह, गौं की जगह, मौक़े की जगह ।

Conventional tariff = स्थिरीकृत भाव ।

„ value = स्थापित मूल्य ।

Conversion = परिवर्त्तन, बदलना ।

Convertibility = परिवर्त्तनीयता ।

Cooperation = सहकारिता, सहोद्योग ।

Cooperation of labour = कारीगरों का सहोद्योग ।

„ —Partial = आंशिक सहोद्योग ।

Cooperative = सहकारी, सहोद्योगी ।

„ banks सहकारी बंक ।

„ credit society = सहकारी ऋणसभा ।

„ principles = सहकारीत्य रीति ।

„ production = सहकारी उपज ।

„ society = सहकारी मण्डली ।

Copartnership = हिस्सेदारी, शराकत, साझा ।

Copyhold tenure = पट्टेदारी ।

Copyright मुद्रणाधिकार ।

Core [illegible] ।

Corn = अनाज, गल्ला ।

,, —Indian — मकई ।

,, —Law = अनाजसम्बन्धी कानून ।

Cosmopolitan = सर्वमित्र, जगन्मित्र ।

Cost = खर्चा, लागत ।

,, of carriage = गाड़ी भाड़ा, रवानगी खर्च ।

,, of labour = मेहनताना ।

,, of production = तय्यारी लागत ।

Cotton = रूई ।

Cotton carder = रूई धुनने की कल, धुनियाँ ।

,, famine = रूई का अकाल ।

,, gin = रूई कातने की चरखी ।

,, press = रूई का पेंच ।

,, trade = रूई का व्यापार ।

Counteracting = रोकना, बाधा डालना, अटका देना ।

Countervailing duty = समकारी महसूल ।

Coupon = कूपन ।

Credit = साख विश्वास, जमा ।

,, —Letters of = सिफ़ारशी चिट्ठी ।

Creditor = महाजनिया ।

Crisis = नाज़ुक हालत, जोखिम ।

Cultivation = खेती, कृषी, सुधार ।

Currency = चलन, प्रचार सिक्का, मुद्रा ।

—Convertible paper = परिवर्त्तनशील करेंसी नोट ।

,, —Inconvertible paper = अपरिवर्त्तनशील करेंसी नोट ।

,, paper = करेंसी नोट ।

Custom = रीति, व्यवहार अभ्यास, कर, महसूल ।

House = चौकी, महसूल की चौकी परमिट घर ।

Customer = गाहक ।

D

Dairy farming = दूध दही का कारख़ाना ।

Damages = हर्जाना, नुक़सानी, ख़िसारा, तावान ।

Date of drawing = हुंडी लिखने की मिती ।

Days of grace = रोस के दिन ।

Dead freight = पूरे जहाज़ का भाड़ा ।

,, Rent = खान का नियत कर ।

Dealer = व्यापारी, रोज़गारी ।

,, —Grain = अनाज का व्यापारी ।

Dearness = महँगी, तेज़ी ।

Death duties = दाय का कर, रसूम विरासत ।

,, rate = मरणनिष्पत्ति ।

Debasement of coin = सिक्के को खोटा करना ।

Debenture = डिबेंचर ।

Debit = नाम खाता, ख़र्च खाता ।

Debt = ऋण, देन, उधार ।

,, —Bad = बट्टे खाते की रक़म ।

,, —National, } = राज्यऋण ।
,, —Public }

Debtor = ऋणी

Decentralization = अधिकार का बटना, अधिकारविचलन ।

Declared value = कथित मूल्य, बताया दाम ।

Decline = घटना, क्षय होना, गिरना, उतरना, घटाव, क्षय गिराव, उतार ।

Decrease = घटना, कम होना, घटी, कमी ।

Defalcate = ग़बन करना, खा जाना ।

Defalcation = ग़बन ।

Deficiency = घटी, न्यूनता ।

Definition = व्याख्या, लक्षण ।

Defray = व्यय करना, देना, चुकाना ।

Degree of utility = उपयोगितांश ।

कमी का सिद्धान्त।

Direct = अपरोक्ष।

,, taxation = अपरोक्ष कर।

Direction = दिशा, आज्ञा, प्रबन्ध।

Director = डाइरेक्टर, निर्वाहक, अध्यक्ष।

Disagreeableness = अप्रियता।

Discommodity = माल का अभाव।

Discount = बट्टा, फिरता।

Discovery = आविष्कार, पता लगाना।

Discrepancy = भेद, फ़र्क़, अन्तर।

Dishonour = न सकारना।

Disparity = असमानता, अन्तर।

Distress = कुर्क़ी।

Distribution = विभाग, बँटाई, वितरण

Disutility = अनुपयोगिता।

Dividend = भाग, अंश, मुनाफा, डिविडेंड

Divisibility = विभाज्यता।

Division of labour = श्रमविभाग।

Dock = डाक।

,, warrant = रवन्ना।

Dockyard = नौका-निर्माण-स्थान, डाकयार्ड।

Dole = भीख।

Dollar = डालर।

Domicil,
Domicile } = समावास।

Dormant partner = अकर्ता साझी।

Double entry = दो जगह चढ़ाना।

,, standard = द्विपरिमाण।

Dower = दहेज।

Drain = खींच।

Drawback = कमी, न्यूनता, अभाव।

Drawee = हुंडी का दाम पानेवाला।

Drawing = (हुंडी) लिखना ।

Drawer of a bill of exchange = हुंडी लिखनेवाला ।

Due = पूजी मिती, ध्रु ।

Dull = धीमा, नरम मन्दा ।

Durability = स्थिरता, स्थायता ।

Duration of life = आयुष्परिमाण ।

Duty = कर, महसूल, कर्तव्य ।

E

Earnest money = बयाना ।

Earning = कमाई, उपार्जन ।

Easement = हक आसायिश साधारण सुखाधिकार ।

Easiness = सुलभता ।

Economic = आर्थिक ।

Economics = अर्थशास्त्र ।

Economist, / ,, —Political = अर्थशास्त्रज्ञ अर्थशास्त्रवेत्ता ।

Economy = निर्वाह, नीति, मितव्यय, वारा ।

,, —Political = अर्थशास्त्र ।

Education = शिक्षा ।

,, —Mental = मानसिकशिक्षा, बौद्धिकशिक्षा ।

,, —Moral = आचारशिक्षा ।

,, —Physical = शारीरिकशिक्षा ।

,, —Religious = धर्मशिक्षा ।

,, —Technical = शिल्पशिक्षा ।

Effect = असर गुण फल, परिणाम ।

Efficiency = कार्यक्षमता, योग्यता ।

,, of money = द्रव्य की कार्यक्षमता ।

,, of labour = श्रम की कार्यक्षमता ।

Eject = निकाल देना, बेदखल करना ।

Ejectment = बेदखली ।

Elasticity = दम ।

Election = चुनाव, निर्वाचन ।

Elector = चुननेवाला, निर्वाचक ।

Element = तत्त्व, मूलपदार्थ ।

Elementary = तात्त्विक, भौतिक, प्रारम्भिक, सरल ।

Elimination = लोप, नाश, अपनयन ।

Elucidate = स्पष्ट करना, समझाना ।

Emancipation = मुक्ति, उद्धार ।

,, of serfs = दासों का उद्धार ।

Embargo = रोक ।

Emigration = विदेशगमन, स्वदेशत्याग ।

Emigrant = स्वदेशत्यागी ।

Empiricism – कुतर्क ।

Employee = नौकर, मुलाज़िम ।

Employer = स्वामी मालिक ।

Employment = काम, कार्य, व्यवसाय, नौकरी ।

Emulation = बढ़ावा, स्पर्धा ।

Enclosure = बाड़ा, घेरा ।

,, of commons – पञ्चायती ज़मीन का घेरा ।

Endorsement = हुंडी की भरपाई, हुंडी की बेची ।

[Endowment] – धर्मांतर ।

[En…]ment – सहेतुक बेची ।

[Enfranchisement] निर्वाचन, निर्वाचनाधिकार ।

[Entail] – प्रतिबन्ध ।

[Entrepôt] = समानती गोदाम ।

[Enumeration] = गिनती, गणना ।

[Environment] परिवेष्टन, माहौल, साथ, पड़ोस ।

[Equation] समान करना, बराबर करना ।

[Equality] बराबरी, समानता ।

[illegible] मन जाना ।

[illegible] समानता, स्थिरता ।

[illegible] न्याय ।

Error—Law of = भ्रम-परिणाम सिद्धान्त ।

Escheat = वेतनमान, वेतनमान होना ।

Essence = मूल, तत्व, हृदय ।

Essential = अत्यावश्यक ।

Establishment = व्यवस्था, बन्दोबस्त, महकमा ।

Estimate = कूतना आंकना, अन्दाज करना आँकना ।

Etiquette = चाल रीति रिवाज नियम व्यवस्था व्यवहार ।

Evict = बेदखल करना ।

Eviction = बेदखली ।

Evolution = विकास ।

Example = नमूना आदर्श ।

Excess = आधिक्य, ज्यादती ।

Exchange = अदलबदल अदलाबदली, विनिमय एक्सचेंज हुंडियावन, बट्टा ।

,, —Favourable = अनुकूल विनिमय ।

,, —Unfavourable = प्रतिकूल विनिमय ।

Excise = देशी माल पर कर ।

Executor = वसी ।

Expectation of life = जीवन की आशा ।

Expediency = उपयुक्तता ।

Expenditure }
Expense } = व्यय खर्च ।

Experience = अनुभव ।

Experiment = परीक्षा, प्रयोग, अनुभूति ।

Expert = निपुण ज्ञाता, प्रवीण, विशारद ।

Exploit = चूस लेना छानलेना ।

Export = निर्यात ।

,, duty = निर्यात पर कर ।

,, trade = निर्यात व्यापार ।

Exportation = निर्यातन ।

Extinction = नाश विनाश, क्षय ।

Extraneous = ऊपरी बाहरी ।

Financial = धनसम्बन्धी ।

Fine = जुर्माना, महीन ।

Firm = कोठी ।

Fiscal system = राज-कर-प्रणाली ।

Flourish = समृद्ध होना, बढ़ना ।

Fluctuate = घट बढ़ होना, उतार चढ़ाव होना ।

Fluctuation = घटी बढ़ी, उतार चढ़ाव ।

Force = शक्ति ।

Forced currency = हुकूमती सिक्का ।

" labour = बेगार ।

Foreign = विदेशी ।

" commerce = विदेशी व्यापार ।

" country = विदेश, परदेश ।

" goods = दिसावर का माल, परदेसी माल, विलायती माल ।

" labour = विदेशी मज़दूरी ।

Forest = वन, जंगल ।

Forfeiture = ज़ब्ती ।

Forged = जाली ।

Forgery = जाल ।

Franchise = अधिकार ।

Fraud = ठगी, बेइमानी ।

Free = मुक्त, स्वतंत्र, अप्रतिबद्ध ।

" education = खैराती पढ़ाई ।

" trade = अप्रतिबद्ध व्यापार ।

Freight = किराया, भाड़ा ।

Friction in Economics = व्यापार में गड़बड़ ।

Friendly societies = परस्पर हितकारिणी सभा, परस्पर हितकारिणी मंडली ।

Frugality = परिमित व्यय धारा ।

Function = कार्य, व्यापार, धर्म, गुण, कर्तव्य ।

Fund = फ़ण्ड, कोष ।

[illegible]

[illegible]

[illegible]

G

Gain - लाभ ।

Games - [illegible] सामग्री ।

Game laws - शिकार के कानून ।

Game - [illegible] ।

Garbled coins - छँटे सिक्के ।

Gift - दान ।

Glut - अतिरेक, आधिक्य ।

,, of capital - पूंजी का आधिक्य ।

Gold - सोना ।

Goods - माल, वस्तु, चीज़ें ।

Good-will - ग्राहकसम्बन्ध ।

Government - गवर्मेंट, राज्यप्रबन्ध, शासनप्रणाली ।

Grading - कूत ।

Graduated taxation - क्रमश: -वर्धित-कर ।

Grants in aid - सहायता ।

Gratuitous utility = प्राकृतिक उपयुक्तता ।

Gross = कच्चा ।

Ground rent = परजवट ।

Growth = बढ़ती ।

Guarantee = गैरंटी, जिम्मा ।

Guild = समाज ।

Guinea = गिन्नी ।

H

Haberdashery = बिसातीखाना ।

Habit = रीति, अभ्यास आदत, बान।

Handicraft = दस्तकारी।

Handloom = करघा।

Harmonies of Economics = व्यापार में मेल।

Hereditament = मौरास।

Hereditas = परम्पराप्राप्त धन।

Heredity = परम्पराप्राप्त।

Hire = किराया।

Hoarding = जमा करना, बटोरना।

Holder of a bill of exchange = हुंडी का मालिक।

Holding = पट्टी, काश्त, जोत।

Home industries = देसी कारीगरी।

,, trade = देसी व्यापार।

Honour = सकारना।

Hostility = वैरभाव, वैमनस्य।

House-rent = घर का भाड़ा।

,, tax = मकान पर टिकस।

I

Identical = वही, समान, अभिन्न।

Immediate result = तात्कालिक फल, तात्कालिक परिणाम, सद्य फल।

Immigrant = परदेसी।

Immigration = परदेसवास।

Immoveable = स्थावर, अचल।

Immunity = छुटकारा, मुक्ति।

Imperial = साम्राज्यसम्बन्धी।

Implement = औज़ार।

Import = आयात।

,, duty = आयात पर कर।

,, trade = आयात व्यापार।

Importation—आगमन ।

Imports —आमदत, आमदनी ।

Impost —कर ।

Impound —ज़ब्त करना ।

Impressment —बेगार ।

Imprest —अग्रिम हिसाब, इम्प्रेस्ट ।

Improvement —सुधार, उन्नति ।

Incidence —भार, बोझ ।

,, of taxation —करभार, कर का बोझ ।

Income —आय, प्राप्ति ।

,, —Gross —कच्ची आय ।

,, —Net —पक्की आय ।

,, tax —इनकमटैक्स, प्राप्ति पर कर, आमदनी पर कर ।

Incoming tenant =आनेवाला काश्तकार ।

Inconstancy —अस्थिरता, चञ्चलता ।

Inconvertible =अपरिवर्तनीय ।

Increase =बढ़ना, बढ़ती, उन्नति ।

Increment —उन्नति, समृद्धि ।

Indemnity =दण्डनिस्तार, क्षतिपूर्णता ।

,, bond =इनडेमटी बांड ।

Indenture =नियमपत्र, प्रतिज्ञा, ठेका ।

Indirect =परोक्ष, गौण ।

,, taxation =परोक्ष कर ।

,, utility =परोक्ष उपयुक्तता ।

Individualism =व्यक्तिवाद ।

Industry =उद्योग, उद्यम, व्यवसाय, कारीगरी ।

Industrial organisation =कारीगरी का विधान ।

Industrious =उद्योगी, परिश्रमी, कमाऊ ।

Inequality =असमानता ।

Inflate =बढ़ना, धूम, बहुतायत ।

Influence =प्रभाव, गुण, बल ।

,, —Latent =गुप्त प्रभाव, गुप्त गुण ।

Inhabitant = निवासी ।

Inheritance = दाय, दायभाग ।

Insecurity = जोखिम ।

Insolvency = दिवाला ।

Insolvent = दिवालिया ।

Inspection = जाँच, मुआयिना ।

Instalment = क़िश्त ।

Institution = संस्था, सभा ।

Instrument = हेतु, कारण, दस्तावेज़ ।

Insurance = बीमा ।

Intemperance = असंयम ।

Interchange = व्यतिहार ।

Interest = हित, सम्बन्ध, स्वार्थ, लाभ, व्याज, सूद ।

,, —Antagonism of = स्वार्थविरोध ।

Interloper = अनधिकारी व्यापारी ।

Internal customs = चुंगी ।

International = परस्पर-जनसमूह-सम्बन्धी ।

Intervention = मध्यस्थता, रुकाव ।

Intrinsic = यथार्थ, आन्तरिक ।

,, value = यथार्थ मूल्य ।

Introductory = प्रावेशिक ।

Invariable = सतत, नित्यवर्ती, स्थिर, अविकारी ।

Invention = कल्पना, ईजाद ।

Inverse ratio = व्यस्तमान ।

Invest = पूँजी लगाना ।

Investigate = खोजना, ढूढ़ना ।

Investment = धनविनियोग ।

Invoice = बीजक ।

Irrational = निर्बुद्धि, अनर्थक, अयुक्त ।

Irregularity = अनियम ।

Irrigate = सींचना, पटाना ।

Irrigation = सिँचाई, आबपाशी ।

Monopoly = इजारा, एकाधिकार, स्वायत्तीकरण ।

Morality = नीति, आचार ।

Mortgage = बन्धक, रेहन ।

Motive = हेतु, उद्देश्य, कारण, प्रयोजन ।

Motor = गति देनेवाला, चलानेवाला, चालक ।

Moveables = चल सम्पत्ति ।

Municipal = म्युनिसिपल ।

Municipality = म्युनिसिपैल्टी ।

Museum = म्यूज़ियम, अजायबघर ।

Mutation = तबदील, परिवर्त्तन ।

Mutual = परस्पर ।

N

Nation = जाति ।

National = जातीय ।

,, capital = जातीय पूँजी ।

,, character = जातीय स्वभाव, जातीय गुण ।

,, congress = जातीय सभा, नेशनल कांग्रेस ।

,, expenditure = जातीय खर्च ।

,, income = जातीय आय ।

,, labour = जातीय श्रम ।

,, prosperity = जातीय वैभव, जातीय उन्नति ।

,, wealth = जातीय सम्पत्ति ।

Nationality = जातीयता ।

Natural = स्वाभाविक, प्राकृतिक, नैसर्गिक, सहज ।

,, price = साहजिक कीमत, स्वाभाविक कीमत ।

,, rate of profit = लाभ का स्वाभाविक मान, नफे का स्वाभाविक निर्ख ।

Navigation = जहाजी विद्या ।

Necessaries of life = जीवन की आवश्यक वस्तुएं ।

Negligence = असावधानता ।

Ostensible = प्रत्यक्ष, खुला, प्रगट, स्पष्ट ।

Outbid = कीमत चढ़ाना ।

Outhouse = बागरपेशा ।

Outlay = व्यय, खर्च ।

Outset = आरम्भ, प्रारम्भ ।

Outstanding = बाकी, शेष ।

Over-population = जनाधिक्य ।

Over-production = अत्युत्पादन ।

Over-rate = अधिक भाव लगाना ।

Overstock = बहुतायत, कसरत ।

Overwork = अधिक काम ।

Owner = मालिक, स्वामी ।

P

Painter = चित्रकार ।

Panic = उद्वेग ।

Paper blockade = कागजी जहाजी नाकाबन्दी ।

Par = बराबर ।

Parceners = पट्टीदार, साझी ।

Parity of value = मूल्य की समानता ।

Parliament = पार्लियामेण्ट ।

Parsimony = किफायत ।

Particular = विशेष, खास ।

Partner = साथी, साझी, हिस्सेदार ।

Partnership = साझा, हिस्सेदारी ।

Passport = राहदारी ।

Pasture = चरागाह, रमना, चारा ।

Patent = सनद, सनदी, पेटेण्ट ।

Patronage = हिमायत, आश्रय ।

Pattern = नमूना, पाटन ।

Pauper = दरिद्री, भिखारी, कगाल ।

Pauperism = दरिद्रता ।

Pawn = गिरो रखना ।

Pawn broker = गिरो रखनेवाला ।

Pay = वेतन, तनख़्वाह, महीना, देना ।

Pay in cash = नक़द देना ।

,, ,, kind = जिंस में देना ।

Payee = पानेवाला ।

Paymaster = चिट्ठा देनेवाला ।

Payment = देना ।

Peasant = किसान ।

,, proprietor = खुदकाश्तकार ।

Pecuniary = आर्थिक ।

,, interest = आर्थिक स्वार्थ ।

,, profit = आर्थिक लाभ ।

Pedlar = फेरीवाला बिसाती ।

Pension = पेंशन ।

Percentage = सैंकड़े पीछे फ़ी सैंकड़ा ।

Permanent = स्थायी ।

,, income = स्थायी आय ।

,, settlement = इस्तिमरारी बन्दोबस्त ।

Permit = परवाना ।

Plea = विनती, वाद, उज्र ।

Pledge = ज़मानत ।

Plough = हल ।

Ploughman = हरवाहा, किसान ।

Police = पुलिस ।

Policy = नीति ।

Political = राजनैतिक ।

,, science = राजनीतिशास्त्र ।

Politician = नीतिज्ञ, राजनीतिविशारद ।

Politics = राजनीति राजनीतिविद्या ।

Poll tax = मनुष्य पर कर ।

Pool = गुट ।

Poor-house = कंगालखाना, मुहताजखाना ।

Poor-law = कंगालों का कानून ।

Population = जनसंख्या, बस्ती ।

,, —Growth of = जनवृद्धि ।

,, —Increase of = जनवृद्धि ।

,, —Country = देहाती बस्ती ।

,, —Town = क़सबे की बस्ती ।

Position = स्थान, दशा, अवस्था ।

Possession = जायदाद, कब्ज़ा ।

Post office = डाकखाना ।

Postal note = डांक नोट ।

Pound = कांजीहौद ।

Poverty = दरिद्रता ।

Practicable = साध्य ।

Precious = बहुमूल्य, अमूल्य ।

,, metal = बहुमूल्य धातु ।

,, stone = रत्न ।

Preference share = सपक्ष भाग, रिआयती हिस्सा ।

Preferential tariff = सपक्ष कर, रिआयती महसूल ।

Premium = बढ़ती ।

Pressure—Monetary = झोंक ।

Price = क़ीमत, दाम ।

Primogeniture = ज्येष्ठता, पूर्वजत्व ।

,, Law of = पूर्वजत्व का कानून ।

Principal = मुख्य, मूलधन ।

Principle = मूल, तत्त्व, सिद्धान्त ।

Prison labour = क़ैदियों की मेहनत ।

Private = निज का, ज़ाती, ख़ानगी ।

,, property = निज सम्पत्ति, ज़ाती माल ।

Probability = सम्भावना ।

Problem = प्रश्न, प्रमेय ।

Process = क्रिया, विधि रीति ।

Proclamation = घोषणा, मुनादी ।

Procuration = मुनीबी ।

Produce = उपज निकासी, फल ।

,, clearing = माल की निकासी ।

,, of industry = उद्यम का फल ।

Producer = बनानेवाला ।

Product = उपज, निकासी ।

Production = उत्पत्ति, उत्पादन ।

,, —Requisites of = उत्पत्ति के साधन ।

Productive = उत्पादक ।

,, —Directly = प्रत्यक्षोत्पादक ।

,, —Indirectly = अप्रत्यक्षोत्पादक ।

,, power = उत्पादकशक्ति ।

Productiveness = उत्पादकत्व ।

Profession = व्यवसाय, पेशा ।

Profit = लाभ, नफा ।

,, —Share in = नफे में साझा ।

Progress = काम चलना वृद्धि बढ़ती ।

Promoter = चलानेवाला ।

Property = माल असबाब जायदाद धन भूमि वित्त, सम्पत्ति

,, tax = सम्पत्तिकर ।

Proportionate = यथोचित ।

Proposition = प्रमेय प्रस्ताव ।

Proprietor = स्वामी, मालिक, अधिकारी ।

Prospectus = प्रास्पेक्टस, इश्तिहार ।

Prosperity = समृद्धि वैभव ।

Protection = संरक्षण संवर्धन परिपोषण ।

Protectionist = संरक्षणवादी ।

Protest = उज्र ।

Proxy = प्रतिनिधि, प्रतिनिधित्व ।

Public = सार्वजनिक सर्वसाधारण ।

[illegible]

Social conference – [illegible]।

" contract – सामाजिक [illegible]।

" science – समाजशास्त्र।

Socialism – समष्टिवाद।

Socialist – समष्टिवादी।

Society – समाज।

Sociology – समाजशास्त्र।

Solvent=साखदार।

Sovereign – सावरेन।

Space – [illegible]।

Speculation – सट्टेबाज़ी।

Speculator – सट्टेबाज।

Spendthrift – उड़ाऊ, फ़ज़ूलख़र्च।

Spindle – तकला।

Spontaneous = स्वतः।

Stability = स्थिरता।

" of value = मूल्य की स्थिरता।

Stagnant=मंदा।

Standard=मान, परिमाणचिह्न।

" of value=मूल्य का परिमाण।

Starvation=उपास, भूख से मरना, उपवास।

State=दशा गति, अवस्था, राजकाज।

" co-opration=राजसहकारिता।

" industry=सरकारी उद्यम।

" works=सरकारी काम।

Statesman=नीतिज्ञ।

Stationary=स्थिर, अचल।

Statistics=नक़शे, स्थिति।

Stock=मूल धन, स्टाक, कम्पनी कागज़।

" broker=हुंडी का दलाल।

Strike=हड़ताल।

Struggle for existence=जीवनप्रयास।

Density = गाढापन ।

Deoxide = ह्रस्वाम्लजिद ।

Dephlegmate = श्रोटना, आर्द्रतानाश करना ।

Dephlegmation = श्रोटन, आर्द्रतानाश ।

Dephosphorization = विस्फुरीभवन ।

Dephosphorize = विस्फुर करना ।

Deposit = तलेजमना, जमाव ।

Desiccate = निरुद करना, सुखाना ।

Desiccation = जल उडाना ।

Desiccator = रसशोषक यन्त्र ।

Desilver = विरजत करना ।

Destructive distillation = फूंकना ।

Desulphurate = विगधक करना ।

Detect = ढूढ निकालना, पता लगाना ।

Detection = पता लगाना ।

Detonate = कडकना, कडकाना ।

Detonating, Detonator } = कड्कनेवाला ।

Detonating powder = कडकनेवाली बारूद ।

,, tube = कडक नली ।

Detonize = कडकाना ।

Devaporation = सलिलीभवन, विवाष्पीभवन ।

Devitrify = धुंधला करना ।

Dextrogyrate, Dextrorotatory } = दक्षिणावर्तक ।

Diacid = द्व्यम्ल ।

Dialyse = द्विविश्लेषण करना ।

Dialysis = द्विविश्लेषण क्रिया ।

Diamond mortar = कडे पत्थर का खरल ।

Diatomic = द्विपरमाणुक ।

Dibasic = द्विभस्मिक ।

Diffuse = विकीर्ण करना, फैलाना, फैलना, प्रवेश होना ।

Diffusion = प्रवेश ।

Digest = सिझाना, पाचन करना ।

Digester = सिझाने का यंत्र, सिझनयंत्र ।

Dilute = हलका करना, पतला करना ।

Diluted = हलका ।

Dimorphic, Dimorphous } = द्विरूपी ।

Disappear = उड़ जाना, लोप होजाना, अदृश्य होजाना ।

Discolour = रंग बिगड़ना, रंग उड़ना ।

Discoloration = वैवर्ण्य ।

Discover = पता लगाना, दर्याफ्त करना ।

Disinfectant = निस्संक्रामक ।

Disintegrate = चूरा होजाना, चूरा करदेना ।

Disintegration = चूर्णक्रिया ।

Displace = स्थानच्युत करना ।

Displacement = = स्थानच्युति, स्थानान्तर ।

Displacer = स्थानच्युतिकर्ता ।

Dissociation = विघटनघटन, वियोग ।

Dissolution = घुलना, घोल ।

Dissolve = घुलना, घोलना ।

Distil = अर्क खींचना, भाप से टपकाना ।

Distillate = अर्क, स्रावव ।

Distillation = स्रव, अभिस्रव ।

Distilled = स्रवित ।

" water = स्रवित जल ।

Distillery = भट्ठी, शराब की भट्ठी ।

Division = विभाग ।

Dichroic = भेदक दर्शक, द्विधादर्शक ।

Divalent = द्वैधा ।

Dodecahedron = द्वादशफलकी ।

Double decomposition = द्विविघटन ।

Double salt = द्विधातुक लवण ।

Dry test = शुष्क परीक्षा ।

Dualistic system, } = द्वैतसिद्धान्त ।
,, theory }

Ductile = तान्तव ।

Ductility = तान्तवता ।

Dust = चूर्ण ।

Dyad = द्वियन्वन ।

Dye = रंग, रँगना ।

Dynamite = डायनामाईट ।

E

Earth = पार्थिवद्रव्य ।

,, oil = मट्टी का तेल ।

Earths—Alkaline = क्षार ।

Ebonite = एबोनाईट ।

Ebullioscope = क्वथनमापक, स्फोटनमापक ।

Ebullition = उबाल, क्वथन, स्फोटन, खौल ।

Effervesce = बुदबुदाना ।

Effervescence = बुदबुदाहट ।

Effloresce = नोना लगना, प्रपुष्पण ।

Efflorescence = नोना, प्रपुष्पण ।

Elaiometer = तैलमापक, चिक्कणत्वदर्शक ।

Elastic = स्थितिस्थापक, लचदार ।

Elasticity = स्थितिस्थापकता, लचक ।

Electrolysis = वैद्युत विश्लेषण, वैद्युत विघट्टन ।

Electrolytic = वैद्युत विघट्टनशील ।

Electro-negative = ऋणवैद्युत पदार्थ ।

Electro positive = धनवैद्युत पदार्थ ।

Electrum = पीतली सोना ।

Elements = मूलतत्त्व ।

Elementary substance = मूल पदार्थ ।

Elementary property = मुख्य लक्षण, मूल लक्षण ।

Emarginated = खार दार ।

Embalm — तेल में रखना ।

Embers = अँगारे ।

Emerald = पन्ना ।

,, green = पन्ना रंग ।

Emery = कुरुंज, झामाचूर ।

,, wheel = सान चक्कर ।

Emperical formula = सरल सङ्केत, सरल सूत्र ।

Empyreuma = विरायन ।

Emulsion = अवलेह ।

Enamel = मीना ।

Equation = समीकरण ।

Equivalence = संयोगशक्तिसाम्य ।

Equivaleut = तुल्यशक्तिक ।

,, weight = संयोगभाराङ्क ।

Essence = सत्त ।

Essential oil = सार तैल ।

Etch = चित्र खोदना ।

Etching = चित्रविलेखन ।

Ether = ईथर ।

Ethereal = ईथरी, ईथरीय ।

,, —Luminiferous = तेजोवाही ईथर ।

Etherification = ईथरीकरण ।

Euchroic = स्वच्छ, विमल ।

Eudiometer = वातलक्षणमापक यंत्र ।

Eudiometry = वातलक्षणमिति ।

Evanescence = उड़ाव, अदर्शन ।

Evaporate = जल का उड़ाना, जल का उड़ना, जल का सुखाना ।

Evaporation = उड़जाना, उड़ाव, वाष्पीभवन ।

Evolution = उद्भवन, विकाश ।

Examination = परीक्षा, जाँच ।

Exhalation = [illegible] ना ।
Exhaust = [illegible] ।
Expansion = प्रसार, फैलाव ।
Experiment = प्रयोग, प्रयोग करना ।
Experimental = प्रयोगात्मक ।
,, science = प्रयोगात्मक शास्त्र ।
Experimenter = प्रयोगकर्ता ।
Expert = विशारद ।
Explode = भक से उड़ना ।
Explosion = भक से उड़जाना ।
Explosive = भक से उड़नेवाला, बारूद ।
Expose = दिखाना, खुला रखना, इस्तेमाल करना ।
Exposure = दिखाव, खुला रखना, इस्तेमाल ।
Extend = विस्तार करना, बढ़ाना, फैलना ।
Extension = विस्तार, बढ़ाव, फैलाव ।
Extinguish = बुझाना, बुताना, बुझना ।
Extract = क्वाथ, सत ।
Extractives = क्वाथ ।
Exudation = पसीजना, पसीजन ।

F

Face = पहल ।
Fast = पक्का ।
Fat = चर्बी ।
Fatty = चर्बीदार ।
,, clay = चिकनी मिट्टी ।
Felspar = फेलस्पार, फेलोपल ।
Ferment = खमीर उठना ।
Fermentation = खमीर ।
Fibre = तन्तु, रेशा ।
Fibrous = रेशेदार, तंतुमय ।

Foil = पत्ती, पत्तर, तबक, वर्क ।

Form = रूप आकार, ढांचा ।

Formation = बनाव, बनावट ।

Formula = संकेत, सूत्र ।

,, — Constitutional = निर्देशकसूत्र, रचनासंकेत ।

,, — Empirical = सरल संकेत ।

,, — Graphic = निर्देशकसूत्र, रचनासंकेत ।

,, — Molecular, } = अणुसूत्र, अणुसंकेत ।
,, — Rational }

,, — Ring = संकेतचक्र ।

,, — Structural = निर्देशकसूत्र, रचनासंकेत ।

Forge = लोहार की भट्ठी ।

Fossil = फॉसिल ।

Fraction = अपूर्णांक, राशिभाग ।

Fractional crystallization = अधूरा कलम बनाना, थोड़ा थोड़ा रवा बनना ।

,, distillation = राशिभाग निष्कर्षण ।

Fracture = भग्नतल, भग्नांदिक, तड़क ।

,, — Conchoidal = शम्बूकाकृति भग्नतल ।

Freezing = जमना, हिमीभवन ।

Fresh = ताजा, नवीन ।

Froth = फेन, झाग ।

Frothy = फेनदार झागदार ।

Fructose = फल की चीनी ।

Fuel = ईंधन ।

Fugitive colour = उड़जानेवाला रंग, कच्चा रंग ।

Fulminate = पटाका, चटकना ।

Fulminate of gold = सोने की बारूद ।

Fulminating oil = चटकनेवाला तेल ।

,, powder = चटकनेवाली बुकनी, पटाके की बुकनी ।

Fume = धुआ, धुआदेना, भापदेना ।

Funnel = चोंक, कुप्पी ।

Furnace = भट्ठा ।

" —Wind or air = वायुभट्ठा ।

" —Reverberatory = वायुभट्ठा ।

Fuse = गलना, गलाना ।

Fusion = गलन, पिघलना ।

" —Watery = निर्जलगलन ।

Fuze—Chemical = गलाने का मसाला ।

G

Galena = सौवीराञ्जन, सुरमा ।

Gallic acid = ग्यालिकाम्ल ।

Galvanized iron = जस्ता चढ़ा हुआ लोहा ।

Gas = गैस ।

" —Air = वायुगैस ।

" —Marsh = पङ्कगैस ।

" —Water = जलगैस ।

Gaseous = गैसीय ।

Gelatin, Gelatine } = मछली का सरेस, जैलेटीन ।

Gelatigenous, Gelatiniferous } = सरेसोत्पादक ।

Gelatinous = लासेदार

Gem = मणि, जवाहिर ।

—Artificial = कृत्रिम मणि, बनावटी मणि, नकली जवाहिर ।

Generate = उपजना, उपजाना, निकलना ।

German Silver = जर्मन सिल्वर ।

Gild = सोना चढ़ाना ।

Give off = निकालना, निकलना ।

Glacial = हैम, हिमवत ।

Glass = काँच ।

Glass—Bohemian = बोहीमी काँच ।

„ —Cut = पहलदार काँच ।

„ —Crown = क्राउन काँच ।

„ —Crystal, } = बिल्लूरी काँच ।
„ —Flint

„ —Tempered, } = पक्का कांच ।
„ —Toughened

„ —Water = घुलनेवाला काँच ।

Glistening mica = बुक्का ।

Globules = गोली, दाने ।

Glow-lamp = श्वेततेज दीप, शिखाहीन दीप ।

Glucose = दाखचीनी, दाखशर्करा ।

Glue = सरेस ।

Gluten = गेहूँ का लासा ।

Goniometer = कोणमापक ।

„ —Contact = दस्ती कोणमापक ।

Graduate = अवधिमान करना, रेखांकित करना ।

Graduation = अग्ररेखन, अंशाङ्कन ।

Granular = रवादार, दानेदार ।

Granulate = दानेदार करना, चूरकरना ।

Granulated = दानेदार ।

Granulation = दाना बनना ।

Gravimetric = तौल परिमाण सम्बधी ।

„ analysis = तौल परिमाण विश्लेषण ।

Green vitriol = कसीस ।

Gum = गोंद ।

„ resin = रजन ।

Gumy = लसदार, गोंददार, चिपकनेवाला ।

Gunpowder = बारूद , अग्निचूर्ण, अग्निबाणचूर्ण ।

Guttapercha = गटापरचा ।

Gypsum = हरसोंठ ।

H

Halogen = नैलादि उपधातु ।

Haloid = सनैलादि लवण ।

Hard = भारी, कड़ा, कठोर ।

Hardness = कठोरपन , कड़ापन , भारीपन ।

Haziness = धुंधलापन, कुहासापन ।

Hazy = धुंधला, धुन्ध, कुहासामय ।

Heat = ताप , उष्णता ।

„ —Atomic = परमाणुताप ।

Heavy metal = भारी धातु ।

Helmet = नलिका मुकुट ।

Heptad = सप्तबन्धन ।

Heptavalent = सप्तशक्तिक ।

Hepatize = गंधोज्जित, गंधोज्जमय ।

Heterogeneous = इतरावयव ।

Heterogenous = विजातीय ।

Heterology = इतरधर्म , विधर्मता ।

Heteromerous = विषमावयव ।

Heteromorphism = इतराकृतित्व ।

Heteromorphous = इतराकृत ।

Hexad = षट्‌बन्धन ।

Hexavalent = षट्‌शक्तिक ।

Homogeneous = सजातीय ।

Homologinic, Homologous } = समधर्म्मी , समश्रेणिक ।

Homology = समश्रेणिकता , समधर्म्मता ।

Humid = आर्द्र, सील ।

Humidity = आर्द्रता, सील ।

Husk = भूसी ।

Hydrated = उज्जमय ।

Hydration = उज्जमय करना ।

Infrangibility – अभङ्गशीलता ।

Infuse – भिगा रखना, भिगो देना ।

Infusion = रस, अरक ।

Ingot = गिन्ना, सिल, ढोका ।

Ingredient = अंग साधन ।

Inhalation = अन्तरश्वास ।

Inherent – सहवर्ती ।

Ink = स्याही, मसी ।

„ —Indelible = पक्की स्याही ।

„ —Sympathetic – गुप्त स्याही ।

„ —Printer's, } = छापे की स्याही
„ —Printing }

Inorganic – जड़, अचेतन ।

Inoxydizable = अदाघशील, अदाह्य ।

Insipid = फीका ।

Inspissate = गाढा करना, औटाना ।

Inspissated = गाढा किया हुआ, औटाया हुआ ।

Insoluble = न घुलने वाला, अनघुल ।

Intensity = तीव्रता ।

Inter-atomic = परमाणवान्तरिक ।

Inter-molecular = अणवान्तरिक ।

Inversion = विपर्यास ।

Invert = विपर्यास करना ।

Iod, Iods = नैलमय ।

Iridiscent = धनुवर्णी ।

Iron = लोहा, लोह ।

„ —Cast = ढलुआं लोहा, कान्ती लोहा ।

„ —Magnetic = चुम्बक लोहा ।

„ —Malleable = नरम लोहा, फैलनेवाला लोहा ।

„ —Meteoric = उल्का लोहा ।

„ —Rig = ढलुआ लोहा, मिलवां लोहा ।

„ —Reduced = साफ किया हुआ लोहा, स्वच्छ लोहा ।

Iron —White = श्वेत लोहा ।

,, —Wrought - पिटवां लोहा ।

Isinglass = जिलेटिन, मछली का सरेस ।

Isohole = पृथग्भागी ।

Isolate = अलग करना पृथक करना ।

Isologous = समान्तर श्रेणिक ।

Isomerous = समावयव ।

Isomeric = समावयविक ।

Isomerism = समावयवत्व ।

Isometric = समपरिमाणित ।

Isomorphism = समाकृतित्व ।

Isomorphic, Isomorphous } = समाकृतिक ।

Isopycnic line = समघनरेखा ।

Ivory = हाथीदांत ।

Ivory black = हाथीदांत की स्याही ।

J

Jasper = संग यशब ।

Jelly = सरेस, लासा ।

Jet = फुहारा ।

Jet black = घोर काला निरा काला ।

Juxtaposition = पास पास, सन्निधान ।

K

Kiln = भट्ठी भट्ठा पजावा ।

L

Laboratory = प्रयोगशाला रसायनशाला ।

Lac = लाख, लाक्ष ।

,, —Shell = चपड़ा, लाख ।

Laccic = लाक्षी ।

Lacquer = लाख चढ़ाया हुआ ।

Lamp = दीप, दिया, लम्प ।

,, —Arc = बिजली का लम्प ।

,, —Flameless = शिखाहीन दीप ।

Lamp black = काजल, कज्जल ।

Lapidary = हक्काक ।

Lapidescence = पत्थर होजाना, अश्मीकरण ।

Lapis infernalis = नत्रित रजत ।

,, lazuli = लाजवर्द ।

Latent = अप्रगट, अनुद्भूत ।

Lather = साबुनफेन ।

Laughing gas = हँसानेवाली गैस ।

Law = नियम ।

Laxity = ढीलापन ।

Lead = सीसक, सीसा ।

,,—Black = ग्रेफेट, पेन्सिल का सुर्मा ।

,,—Red = सेंदुर ।

,,—White = सफेदा ।

Lead glance = गलीना ।

Leaven = खमीर ।

Light = ज्योति, उजाला, हल्का ।

Light oil = हलका तेल ।

Lime = चूना ।

,, —Caustic = दाहक चूना ।

,, light = लाईम लाईट ।

,, stone = चूने का पत्थर ।

Line of direction = दिग्रेखा ।

Link = सन्धी, कड़ी, बन्धन ।

Linsid oil = तीसी का तेल ।

Liquid = द्रव ।

Liquifaction = द्रवीभवन ।

Liquify = द्रव बनना द्रव करना ।

Liquor = मद्य ।

Litharge = मुर्दासंग ।

Litmus = लिटमस ।

,, —Blue = नीला लिटमस ।

,, paper = लिटमस कागज ।

,, —Red = लाल लिटमस ।

Loadstone = चुम्बक पत्थर ।

Logwood = पतंग लकड़ी ।

Lower = उतारना, शक्ति घटाना ।

Luminous = प्रकाशक, प्रकाशित, चमकदार, चमकीला, जगमगार ।

Luminosity = चमक ।

Lump = ढेला डला ।

Luna = श्वेत, रजत चांदी ।

Lunar caustic = नत्ररजत ।

Lustre = द्युति पानी, आब ।

Lute, Luting } = लेई ।

M

Maceration = भावना ।

Madder = मजीठ ।

Magenta = मजण्टा ।

Magma = गाद, खुद ।

Malt = सेंरा ।

Manganese—Black oxide of, or Black Manganese = काला मांगन ।

Manna = मनमोहन ।

Meteorite iron = उल्का लोह ।

Methane = पङ्कील ।

Methylated spirit = काष्ठमद्यार्क ।

Metric analysis = घनविभाग, घनविश्लेषण ।

Mica = अभ्रक, अबरक ।

, —Glistening = ढक्का ।

Micaceous = अभ्रकी, अबरकदार ।

Microchemical = सूक्ष्मरासायनिक ।

Microchemistry = सूक्ष्मरसायन ।

Microscope = सूक्ष्मदर्शक, खुर्दबीन ।

Microscopic = सूक्ष्मदर्शनीय ।

Microspectroscope = सूक्ष्मरश्मिवर्णविभाजक ।

Milk of lime = चूने का दोगा, सफेदा ।

Milky = दूधिया ।

Mine = खान ।

Mining = खोद निकालना, खान खोदना ।

Mineral = खनिज ।

,, acid = खनिजाम्ल ।

,, charcoal = पत्थर का कोयला ।

,, oil = खनिज तैल ।

,, salt = खनिज लवण ।

Mineralization = खनिजीकरण ।

Mineralogical chemistry = खनिज, पदार्थीय रसायन ।

Mineralogy = खनिजशास्त्र ।

Minium = सिंदूर ।

Miscible = मिलनेवाला ।

Mixture = मिश्रण ।

Modification = रूपान्तर ।

Modified = रूपान्तरित ।

Moist = भीगा, भीजा, सीला, नम ।

Moisten = भिगोना ।

Moistened = भिगोया हुआ ।

Moisture = सील, नमी ।

Molasses = जूसी ।

Molecule = अणु ।

Molecular = आणुक, अणुसम्बन्धी ।

,, weight = अणुभार ।

Molten = पिघला हुआ, पिघला के बनाया हुआ ।

Monacid = एकाम्ल ।

Monad = एकबन्धन ।

Monatomic = एकपरमाणुक ।

Monovalent = एकशक्तिक ।

Mortar = खल ।

Mortification = धातु मारना ।

Mother liquor = मातृद्रव ।

Mother of pearl = सीप ।

Mucilage = लासा ।

Mucilagenous = गोंदिया, लासेदार ।

Multivalent = बहुशक्तिक ।

Muriate = हरोज्जमय करना।

Muriated = हरोज्जमय ।

Muriatic acid = हरोज्जाम्ल ।

Mutual = परस्पर ।

N

Naphtha = नफता ।

Nascent = नवजात ।

,, state = नवजात अवस्था ।

Native = खनिज, प्राकृतिक, देशज ।

Natural = स्वाभाविक ।

Negative = ऋण ।

Neutral = शिथिल ।

,, salt = शिथिल लवण ।

Neutrality = शिथिलता।
Neutralization = शिथिलीभवन।
Neutralize = शिथिल करना।
Neutralizing = शिथिलकारी।
Nickel silver = निकल सिलवर।
Nihilalbum = दग्ध यशद।
Nitre = शोरा।
Nitrated = नत्रयुक्त।
Nitrification = नत्रीभवन।
Nitrum = शोरा।
Non-acid = निराम्ल।
Non metal = उपधातव।
Non-metallic = उपधातव।
Non-nitrogenous = नत्रहीन।
Non-oxygenous = अम्लजहीन।
Normal = मुख्य, स्वधर्मी, सामान्य, प्रमित।
„ salt = स्वधर्मी लवण।
„ solution = प्रमित द्रावण।
„ temperature = सामान्य उष्णता, मुख्य उष्णता।
Nugget = ढेला, ढोंका।

O

Obscure rays = अदृश्य किरण।
Observation = निरीक्षण।
Obstacle = प्रतिबन्ध, रुकावट।
Occlude = संहार करना।
Occlusion of gases = गैससंहार।
Ochre = गेरु।
Octad = अष्टबन्धन।
Odour = गन्ध, वास।
Odourless = निर्गन्ध, गन्धहीन।

Oleometer = तैलमापक ।

Opal = उपल ।

Opalescence = उपलझलक ।

Opalescent = उपल सा झलकनेवाला, भीतर से झलकनेवाला ।

Opaque = अपारदर्शी ।

Opposition = विरोध, विपक्ष ।

Ordinary = साधारण ।

„ temperature = साधारण उष्णमान ।

Ore = आकरिकधातु, असंस्कृत धातु ।

Organic = ऐन्द्रिक, सजीव, चेतन ।

Orpiment = हरताल ।

„ Red = मैनसिल ।

„ Yellow = गोदन्ती हरताल ।

Ozone, O_3 = ओज़ोन ।

P

Pan = कढाई ।

Part, Parting } = निथारना, न्यारना, अलग करना ।

Passive = क्रियाशून्य ।

Passivity = क्रियाशून्यता ।

Paste = लेई ।

Pearl white = मोतिया श्वेत ।

„ ash = मोती का चूना ।

Pencil = तार, सूची ।

Pentad = पंचबन्धन ।

Perforated = छिदा हुआ ।

Perissad = अयुग्म ।

Permanent white = पक्का श्वेत रंग ।

Permeable = प्रवेशशील ।

Permeate = घुसजाना, समाजाना ।

Rubber = रबड़ ।
Rust = मोरचा, मोरचा लगना ।
Rusty = मोरचेदार ।

S

Safety lamp = रक्षकदीप, सेफ्टी लम्प ।
" match = रक्षक दियासलाई, सेफ्टी दियासलाई ।
" tube = रक्षकनलिका सेफ्टी नलिका ।
Sal = लवण ।
" —Ammoniac = नौसादर ।
" —Culinarius = नमक नोन, खाने का नमक ।
" —Gemme = खनिज नमक ।
" —Volatile = उड़जानेवाला नमक ।
Sal fiable = नमक्य बनाने योग्य ।
Salify = नमक बनाना, नमकमय करना ।
Saline = खारी, नमकीन ।
" efflorescence = धातुज लवण, प्रोत्थित लवण ।
Salt = नमक, लवण ।
" —Essential = वनस्पति लवण, वनस्पति सत ।
" —Haloid = समुद्री खार, समुद्री लवण ।
" —Neutral = उदासीन नमक, मिथित नमक ।
" —Permanent = स्थिर नमक, स्थायी नमक ।
Saltpetre = शोरा ।
" —Chili, (Sodium Nitrate) = चिली का शोरा ।
" —acid, (nitric acid) = शोराम्ल नत्रिकाम्ल,
शोरे का तेजाब ।

Sample = नमूना, बानगी ।
Sandarach, } = सन्दरस, सन्दरस ।
Sandarac }
Sand bath = बालू का हम्माम ।
Sand paper = बलुआ कागज ।

Solidity = घनता, ठोसपन ।

Solubility = घुलनशीलता

Soluble = घुलनेवाला घुलनशील ।

" glass = घुलनेवाला काच ।

Solution = द्रावण, घोल, द्रवयोग ।

" —Chemical = रासायनिक घोल ।

" —Mechanical = कृत्रिम घोल ।

Solvent = घोलक ।

Soot = कालिमा, काजल ।

Sour = खट्टा ।

Spark = चिंगारी ।

Specific gravity = विशिष्ट गुरुत्व ।

" heat = विशिष्ट ताप ।

" weight = विशिष्ट भार ।

Spectrology = रश्मिनिर्वाचक शास्त्र ।

Spectroscope = रश्मिदर्शन यंत्र, रश्मिवर्णदर्शक ।

Spectroscopic = रश्मिवर्णदर्शनीय ।

" test = रश्मिवर्णदर्शनीय परीक्षा ।

Spectrum = रश्मिवर्ण, सप्तरंजन ।

" —Absorption = अपकर्षण रश्मिवर्ण ।

" —Chemical = रासायनिक रश्मिवर्ण ।

" —Chromatic = रश्मिवर्ण ।

" —Continuous = सरोतर रश्मिवर्ण ।

" —Gaseous = गैसीय रश्मिवर्ण ।

" —Normal = साधारण रश्मिवर्ण ।

" —Ocular = दृश्य रश्मिवर्ण ।

" —Solar = सौर रश्मिवर्ण ।

" —Thermal = ताप रश्मिवर्ण ।

Spectrum analysis = रश्मिवर्ण विश्लेषण ।

Speculum metal = दर्पणधातु ।

Spermaceti = मोमबत्ती की चर्बी, ह्वेल की चर्बी ।

Spirit = स्पिरिट, सार, मद्यसार ।

Acceleration = वृद्धि, गत्यन्तर ।
,, —Angular = कोणीय वृद्धि ।
,, —Areal = क्षेत्रफलीय वृद्धि ।
,, —Centre of = वृद्धिकेन्द्र ।
,, —Tangential = स्पर्शीय वृद्धि ।
,, —Total = सम्पूर्णवृद्धि ।
,, —Uniform = समवृद्धि ।
,, —Variable = विषमवृद्धि ।
Account = हिसाब, ब्योरा, लेखा ।
Accumulator = शक्तिसञ्चायक ।
Acnode = असम्भाव्य सम्पात ।
Action and reaction = आघात और प्रत्याघात ।
Add = जोड़ना, योग करना, सङ्कलन करना ।
Addition = योग, जोड़, सङ्कलन, जोड़ती ।
Adjacent = संलग्न, आसन्न ।
,, angle = संलग्नकोण, आसन्नकोण ।
,, side = संलग्न भुजा, आसन्न भुजा ।
Adjoint system = संलग्न सम्प्रदाय ।
Algebra = बीजगणित, अव्यक्तगणित ।
Aliquot part = एकांश ।
Alligation = मिश्रनियम ।
Alternando = एकान्तरनिष्पत्ति ।
Alternants = विपर्यय प्रतिपद ।
Alternate angle = एकान्तर कोण ।
,, arc = एकान्तर चाप ।
,, segment of a circle = एकान्तर चापक्षेत्र ।
Altitude = ऊंचाई, उच्चतांश ।
Ambiguous = संशयात्मक ।
,, case = संशयात्मक स्थिति ।
,, sign = संशयात्मक चिन्ह ।
Amount = मिश्रधन ।
Anallagmatic surface = समपृष्ठ ।

Balance—Chain = शृङ्खलतुला ।

" —Decimal = दाशमिक तुला ।

" —Hydrostatical = जलस्थितिमापक तुला ।

" —Lever = तुला ।

" —Piston = पिस्टन तुला ।

" —Roberval = रुबर्वल तुला ।

Balance sheet = जमा खर्च का चिट्ठा ।

Balcony = छज्जा ।

Balloon = गुब्बारा ।

Bargas = बरगा, पतली धन्नी, कड़ी बेंट ।

Barometer = वायुभारमापक ।

" —Cistern = तोयाधार-वायुभारमापक ।

" —Fizory = फिज़ोरी-वायुभारमापक ।

" —Fortin's = फोर्टिन-वायुभारमापक ।

" —Housan's = हाउसन-वायुभारमापक ।

" —King = किंग-वायुभारमापक ।

" —Marine = समुद्री-वायुभारमापक ।

" —Self registering = स्वलेखक-वायुभारमापक ।

Base = आधार, भूमि ।

" —Circle = मूलाधार ।

" —Common = सम्मनैष्पत्तिक आधार, साधारण आधार ।

" —line = मूलरेखा ।

" —Nap erian = नेपीरियन आधार ।

Basis = आधार ।

" curve = आधार-वक्र ।

" equation = आधारसमीकरण ।

Bending moment = वक्रभ्रामक ।

Bernoulli's series = बरनोली की श्रेणी ।

Billions = दस खरब ।

" —Tens of = नील ।

" —Hundreds of = दस नील ।

" —Thousands of = पद्म ।

Billion—Tens of thousands of = दस पद्म ।

" —Hundreds of thousands of = शख ।

Binode = द्विपात ।

Binomial co-efficient = द्विपद-गुणक ।

" equation = द्विपद-समीकरण ।

" expression = द्विपद-मान ।

" theorem = द्विपद-सिद्धान्त ।

Binormal = द्विमुख्यलम्ब ।

Bipolar = द्विध्रुवीय ।

Biquadratic equation = द्विवर्गात्मक समीकरण ।

Bisect = समद्विभाग करना ।

Bisection = समद्विभाग ।

Bitangent = द्विस्पर्शरेखा ।

Body = पदार्थ, वस्तु, पिण्ड ।

Boundary = सीमा ।

Brachistochrone = लघुतम-काल-वक्र ।

Bracket = बन्धनी ।

Brahma press = ब्राह्म प्रेस ।

Brake = ब्रेक, गतिरोधक ।

Breadth = बेध, चौड़ाई ।

Bridge = पुल ।

Bund = बन्ध, बाँध, रोक ।

Buoyancy = प्लवनशक्ति ।

But hinges = कब्ज़े ।

Button = पुश्ता ।

C

Calculate = गिनती करना, लेखा लगाना ।

Calculation = गणना ।

Calculus = कलन ।

" —Differential = चलनकलन ।

Calculus—Infinitesimal = अनन्त्यकलन ।

,, —Integral = अनराशिकलन ।

,, of variation = वैचित्र्यकलन ।

,, of finite difference = परिच्छिन्नान्तर-कलन ।

Cardinal number = मुख्याङ्क ।

Cardioid = हृदयाकार ।

Carry = लेना, ग्रहण करना, हाथ लगाना ।

Cartesian co-ordinates = कार्तीय स्थितिनिरूपक ।

,, oval = कार्तीय अण्डाकार ।

,, system = कार्तीय सम्प्रदाय ।

Catenary = कातन्यनी ।

Central = केन्द्रयुक्त, मध्यगत ।

,, conics = सकेन्द्र-सूचीछेद ।

,, curves = सकेन्द्र-वक्ररेखा ।

Centre = केन्द्र ।

,, —Circum = परिकेन्द्र ।

,, —Ex = बहिःकेन्द्र ।

,, —In = अन्तःकेन्द्र ।

,, —Mean = मध्यकेन्द्र ।

,, of curvature = वक्रीयकेन्द्र ।

,, of gravity = गुरुत्वकेन्द्र ।

,, of inversion = वैपर्यासिक केन्द्र ।

,, of involution = घातक्रियाकेन्द्र ।

,, of perspective = परलोककेन्द्र ।

,, of reciprocation = व्यतिहारकेन्द्र ।

,, of similitude = साजात्यकेन्द्र ।

,, of suspension = अवलम्बकेन्द्र ।

,, Radical = प्रधानकेन्द्र ।

Centres—Line of = केन्द्ररेखा ।

Centrifugal = केन्द्रपराङ्मुख, केन्द्रापगामी ।

Centripetal = केन्द्राभिमुख, केन्द्रोन्मुख ।

Centrode = केन्द्रपथ ।

Conjugate focus = संयद्धनाभि ।

„ friction = संबद्धघर्षण ।

„ hyperbola = प्रतिबद्ध अतिपरवलय ।

„ lines = प्रतिबद्धरेखा ।

„ points = प्रतिबद्धबिन्दु ।

„ triangles = प्रतिबद्धत्रिभुज ।

Conjugates—Harmonic = हरात्मकसम्बद्ध ।

Consequent = द्वितीया निष्पत्ति ।

Conservative energy = प्राकृतिकशक्ति ।

Constant = स्थिर ।

„ quantity = स्थिरपरिमाण ।

Constituent = भुवा ।

Constrained = अवरुद्ध ।

„ motion = अवरुद्धगति ।

Construct = बनाना, रचना करना ।

Construction = रचना ।

Contact = स्पर्श ।

„ —Double = द्विधा स्पर्श ।

„ —Four pointic = चतुर्बिन्दुकस्पर्श ।

„ —Homogeneous = सजातीयस्पर्श ।

„ —Infinitesimal = अतिसूक्ष्मस्पर्श ।

„ —Point of – स्पर्शबिन्दु ।

„ transformation = स्पर्शरूपान्तर ।

Conterminous sides = आसन्नस्थ भुज ।

Continuant – अनवच्छेदक ।

Continue लगातार रहना ।

Continuity = अनन्य, अविराम ।

Continuous – लगातार, अनवच्छिन्न ।

Contour = आकार ।

Contract = सिकुड़ना ।

Contraction – आकुञ्चन, सिकोड़ ।

Contrary विपरीत, विरुद्ध ।

Contravariants = विपरीत चल स्पर्शी ।

Convergency = परिच्छिन्नमान ।

Convergent = परिच्छिन्न ।

Converse = प्रतिलोम , विलोम ।

Convertand = विलोमनिष्पत्ति ।

Convex = उन्नतोदर ।

Convexity = उन्नतोदरत्व ।

Co ordinate point = भुजसमुदाय विन्दु ।

,, —Quadruplaner = चतु फलक-भुजसमुदाय ।

,, —Tangential = स्पर्शीय-भुजसमुदाय ।

,, —Vectorial = नाभिकर्णीय-भुजसमुदाय ।

Co ordinates = भुजयुग्म ।

,, —Polar = ध्रुवीय भुजयुग्म ।

,, —Anticomplementry = अपूरक भुजयुग्म ।

,, —Areal = क्षेत्रफलीय भुजयुग्म ।

,, —Biangular = द्विकोणक भुजयुग्म ।

,, —Bipolar = द्विध्रुवीय भुजयुग्म ।

,, —Biradial = त्रिज्या भुजयुग्म ।

,, —Cartisian = कार्तीय भुजयुग्म ।

,, —Complementary = पूरक भुजयुग्म ।

,, —Ecliptic = दैर्घ्य भुजयुग्म ।

,, —Generalised = साधारण भुजयुग्म ।

,, —Normal = त्रिफलक भुजयुग्म ।

Co-planer = स्पर्धी धरातल ।

Copolar = ध्रुवस्पर्धी ।

Corollary = उपसिद्धान्त ।

Correspondence = सम्बन्ध, सम्पर्क, सादृश्य ।

Corresponding = सगत ।

Co secant = कोटिच्छेदनरेखा ।

Cosine = कोटिज्या ।

Cotangent = कोटिस्पर्शरेखा ।

Cotes spiral = काट-सर्पिल ।

Equipoise = साम्य ।
Equipollent = समबलीय ।
Equiponderant = समभारीय ।
Equipotential = समशक्तिभारीय ।
Erg = घर्ग ।
Estimate = कूत, आँकना ।
Even = सम, जूस, चौरस ।
Evolute = अवमूत, अनुवक्रकेन्द्रिक ।
Evolution = मूल क्रिया, विकास ।
Exact = ठीक ।
Examine = जांचना ।
Exceed = बढ़ना ।
Ex aequali = भागहार से ।
Ex aequo = गुणन से ।
Exercise = अभ्यास ।
Expand = फैलाना, विस्तार करना ।
Expansion = विस्तार , फैलाव ।
Explicit = स्पष्ट ।
Exponent = घात ।
Express = प्रकाश करना ।
Expression = मान ।
Exterior = बाह्य ।
External = बहिर्गत ।
Extract = निकालना ।
Extremes = परम ।
Extremity = परमावधि ।

F

Factor = गुणकगुणाङ्कपद, गुणकपद ।
Family = जाति, वंश ।
Favourable = अनुकूल ।

Homologous = तुल्य जातीय ।
,, sides = तुल्यजातीय भुज ।
Horse power = अश्वबल ।
Hundreds = सैकड़ा ।
Hydraulic lift = जलोत्थापक ।
,, press = हाइड्रॉलिक यन्त्र ।
Hydrodynamics = जलगति विद्या ।
Hydromechanics = जलकलगणित ।
Hydrostatics = जलस्थिति विद्या ।
Hyperbola = अतिपरवलय, अपास्त ।
Hyperboloid = घनातिपरवलय ।
Hypocycloid = अतिचक्रालद ।
Hypotenuse = कर्ण ।
Hypothesis = कल्पितार्थ, कल्पित ।
Hypotrochoid = अतित्रिच्छेद ।

I

Icosahedron = विंशतिफलक ।
Identical = सरूप ।
Identity = सरूपता ।
Idiotic = जड़ ।
Ignoration = जडता ।
Image = प्रतिरूप ।
Imaginary = काल्पनिक
Immersed = मग्न, निमज्जित ।
Impact = संघात ।
Impossible = असम्भव ।
Impulse = परिवर्त्तक बल ।
Inclination = झुकाव, ढाल ।
Inclined = झुका ।
,, plane = तिर्यक् धरातल ।

Incommensurable = अपरिमाणशील, अपरिच्छेदशील ।
Indefinite = अनिश्चित ।
Independent = स्वतन्त्र, स्वाधीन ।
Index = घात ।
Indicator = द्योतक, प्रकाशक ।
Indicatrix = द्योतकशङ्कुच्छिद ।
Indirect = परोक्ष, गौण ।
Inducation = अनुगम ।
Inequalities = अतुल्यता, विषमता ।
Inertia = अकर्मत्व ।
" —Moment of = अकर्मत्वघातक ।
Inextensible = अप्रसरणार्ह ।
Inference = अनुमान ।
Inferred = अनुमित ।
Infinite = अनन्त ।
Infinitismal = अतिसूक्ष्म ।
Infinity = अनन्तता ।
Inflexible = अमृदु, कठिन ।
Inflexion = सन्धि ।
Inscribe = अन्तर्गत ।
Inscription = लेख ।
Instrument = यन्त्र ।
Integer = अभिन्न, पूर्ण ।
Integral = चल, अभिन्न ।
Interest = व्याज, सूद ।
" —Compound = चक्रवृद्धि ।
Intersection = अन्तरखण्ड ।
Interval = अवकाश, अन्तर ।
Intrinsic value = यथार्थ मूल्य ।
Invariants = स्थिर ।
Inverse = उत्क्रम, उलटा, विपरीत ।
" curve – विपरीत वक्र ।

Probability = सम्भावना ।

Problem = वस्तूपपाद्य, प्रश्न ।

Process = क्रिया, कर्म ।

" —Direct = अन्वय क्रिया ।

" —Inverse = विलोम क्रिया ।

Product = गुणनफल ।

Profit = लाभ ।

Profession = प्रघास ।

Projectile = प्रक्षेपणीय ।

Projection = प्रलम्बता, प्रतिमा, विक्षेप ।

Projective pencils = विक्षेपित सूचो ।

Proof = उपपत्ति ।

Proportion = युग्मनिष्पत्ति, अनुपात ।

Proposition = साध्य, प्रतिज्ञा ।

Pull = खिंचाव

Pulleys = चक्र ।

Pyramid = सूची ।

Q

Quadrangle = चतुष्कोण ।

" —Equiharmonic = समहरात्मक चतुष्कोण ।

" —Harmonic = हरात्मक चतुष्कोण ।

" —Modular = मध्यगुणक चतुष्कोण ।

Quadrant = पाद ।

Quadratic = वर्गात्मक ।

" —Affected = मिश्रित वर्गात्मक ।

" —Pure = शुद्ध वर्गात्मक ।

Quadratrix = अपदवक्र ।

Quadric = चतुरस्रक ।

Quadrilateral = चतुर्भुज ।

Quality = गुण, भाव धर्म ।

Quantity = मात्रा, परिमाण ।

Quartic curve = चतुरस्रीय वक्र ।

Quasi inversion = उत्क्रमणाभास ।

Q. E. D, (Quod erat demonstrandum) = साध्य-उपपन्न ।

Q. E. F, (Quod erat faciendum) = साध्य रचना ।

Question = प्रश्न ।

Quintic = पञ्चक ।

Quotient = भजनफल ।

R

Radial = केन्द्रिक ।

Radical = करणयात्मक ।

,, axis = करणयात्मक अक्ष ।

Radius = त्रिज्या ।

,, vector = नाभियुति त्रिज्या ।

Random = अनियत ।

Range = रङ्गस्थान, सीमा ।

Ratio = निष्पत्ति ।

Rational = अकरणीगत ।

,, function = अकरणीय फल ।

Reaction = प्रतिघात, प्रतिक्रिया ।

Rebound = प्रतिसरण ।

Reciprocal = व्युत्क्रम ।

Reciprocally proportional = व्युत्क्रम-युग्म-निष्पत्ति सम्बन्धी ।

Reciprocation = व्युत्क्रमीभवन ।

Rectangle = आयत, चतुर्भुज ।

Rectangular = समचतुरस्र ।

Rectilineal = सरलरेखात्मक ।

Rectilinear motion = सरलगति ।

Recurring = आवर्त्त ।

Reduction = लघुकरण ।

Reflection = परावर्तन ।

Refraction = वर्तन ।

Regular = सम ।

Relative = सापेक्ष ।

Remainder = शेष, बाकी ।

Resistance = प्रतिरोध ।

Resisting = प्रतिरोधक ।

Respectively = यथाक्रम, क्रम से ।

Restitution = प्रत्यानयन ।

Resultant = फलज, लब्ध ।

Retardation = ह्रास ।

Reversible = विपर्यास योग्य ।

Reversion = विपर्यास ।

Revolution = भ्रमण ।

Rhomboid = आयतायत, विषमसमचतुर्भुज ।

Rhombus = समचतुर्भुज ।

Right = ठीक सम, दहिना ।

Rigid = दृढ ।

Rigidity = दृढता ।

Rod = छड, छड़ी ।

Rolling = वेल्लमान ।

Root = मूल ।

Rotation = भ्रमण ।

Rough = रूक्ष, रूखा ।

Rule = क्रिया, रीति ।

,, of three = त्रैराशिक ।

Ruled surface = रेखाङ्कित पृष्ठ ।

S

Safety-valve = रक्षक पिधान ।

Scale = मापन क्रम, मानदण्ड, मान दा ।

W

Wave = तरङ्ग ।
Wedge = पैज, फार ।
Weighing = तौलना ।
Weight = बोझ, भार ।
Wheel = पहिया, चक्र ।
Whole = पूर्ण, पूरा ।
Wire = तार ।
Work = कार्य, कर्म ।
Wrench = मरोड़ना ।

Z

Zero = शून्य, सुन्ना ।
Zone = कटिबन्ध ।
Zonal = कटिग्रन्थीय ।

THE
HINDI SCIENTIFIC GLOSSARY.

हिन्दी वैज्ञानिक कोश ।

PHYSICAL TERMS.

भौतिक परिभाषा ।

A

Aberration = अपेरण ।

,, —Chromatic = वर्णापेरण ।

,, —Spherical = गोलापेरण ।

Absolute = केवल, शुद्ध, निर्मल ।

,, space = केवल अवकाश, निरन्वय आकाश ।

,, temperature = केवल उष्मामान ।

,, zero = केवल शून्यस्थान, केवल शून्यबिन्दु ।

Absorb = सोखना, अपशोषण करना ।

Absorption = अपशोषण ।

,, of light = प्रकाशापशोषण ।

Accelerated motion = वर्द्धित गति ।

Accelerating force = वर्धमान बल ।

Acceleration = वर्धमानता, गत्यन्तर ।

,, and retardation of the tides = ज्वार भाटे का वर्धमान और क्षीयमाण प्रवाह ।

Accidental colours = आकस्मिक रङ्ग, आकस्मिक वर्ण ।

Accidental halo = औपाधिक प्रकाश मण्डल ।
,, light = औपाधिक प्रकाश ।
,, point = आगन्तुक बिन्दु ।
Accumulate = सञ्चय करना, सञ्चय होना ।
Accumulation – संचय ।
,, of energy = शक्तिसञ्चय ।
,, of electricity = विद्युत्सञ्चय ।
,, of power = सामर्थ्यसञ्चय ।
Accumulator = सञ्चायक ।
Achromatic = नीरङ्ग ।
,, lens = नीरङ्ग ताल ।
,, microscope = तथ्यवर्णाणुवीक्षणयन्त्र ।
,, telescope = यथार्थ दूरदर्शक, तथ्यवर्ण दूरदर्शक ।
Actinic line = शून्यक्रान्तिरेखा ।
,, balance = विसर्जिततेजोमापक ।
,, rays = सूक्ष्मतेज किरण ।
Actinism = विकारकता ।
Acoustics = ध्वनिशास्त्र ।
Actinograph = तेजोवैषम्य स्वयंलेखक ।
Actinology = किरणविकृति विद्या ।
Actinometer = सूर्यांशुतीव्रतामापक ।
Actinometry = सूर्यांशुतीव्रतामिति ।
Action = कार्य, क्रिया, आघात ।
Action and reaction = आघात और प्रत्याघात ।
Adhere = चिपकना ।
Adherence = प्रसक्ति ।
Adhesion = चिपक ।
Adhesive attraction = पृष्ठाकर्षण ।
Adiabatic = तापावरोधी ।
,, line = तापावरोधी सीमा ।
Adynamic = बलहीन ।
Aeolipile, Aeolipyle = भाफ चक्की ।

Attraction = आकर्षण ।

,, —Adhesive = संलग्नाकर्षण, प्रसक्ताकर्षण ।

,, —Capillary = केशाकर्षण ।

,, —Chemical = रासायनिक आकर्षण ।

,, —Electric = विद्युदाकर्षण ।

,, —Magnetic = चुम्बकाकर्षण ।

,, —Mutual = परस्पराकर्षण ।

,, of gravitation = गुरुताकर्षण ।

Austral fluid = दक्षिणध्रुवीय चुम्बक ।

Automatic = स्वाधीनगतिक, स्वशक्तिप्रेरित ।

Aurora borealis = कुमेरुज्योति ।

Aversion = अवनति, द्वेष ।

Axial line = अक्षरेखा ।

Axis = अक्ष ।

,, —Neutral = उदासीन अक्ष ।

,, of balance = तुलादण्ड ।

,, of lens = ताल का अक्ष ।

,, of oscillation = दोलनाक्ष ।

,, of polarization = ध्रुवीकरणाक्ष ।

,, of a telescope = दूरदर्शक यन्त्र का अक्ष ।

,, —Optical, }
,, —Visual } = दृष्ट्यक्ष ।

B

B ... ा, तराजू, काँटा ।

lectrometer = विद्युत्तुला ।

ydrostatic = द्रवीय तुला ।

ermometer = तापमापक तुला ।

' = तुलाटिप्पनी ।

l = कालक्रम चक्र, सन्तोलक चक्र ।

ली ।

Ball—cock = कुक्कुट गड्ड ।
,, valve = गोलीदार ढकनी ।
Balloon = गुब्बारा ।
,, —Air = हवा का गुब्बारा ।
Barometer = वायुभारमापक ।
,, —Aneroid = अनार्द्र वायुभारमापक ।
,, —Cistern = कुण्ड वायुभारमापक ।
,, —Marine = समुद्री वायुभारमापक ।
,, —Mountain = पहाड़ी वायुभारमापक ।
,, —Siphon = वक्र वायुभारमापक ।
,, —Wheel = चक्र वायुभारमापक ।
Barometrograph = स्वयंवायुभारमुद्रक ।
Baroscope = वायुभारदर्शक ।
Bassoon = बसुन, बाँसुरी ।
Bath = थाप, तापसञ्चारक ।
Battery = विद्युद्घटमाला, ब्याटरी ।
,, —Secondary = गौण ब्याटरी ।
,, —Storage = विद्युत्सञ्चायक ब्याटरी ।
,, —Voltaic = वोलटीय ब्याटरी ।
Beam = तार, छटा, किरण ।
,, compass = पलम्बधर परकार ।
,, of light = प्रकाश की छटा, प्रकाशकिरण ।
Beat = थाप, टक्कार, प्रहार ।
Beating = टक्कार, प्रहार ।
Bell-jar = घण्टाकार पात्र ।
Bellows = धौंकनी, भाथी ।
,, —Hydrostatic = जलधौंकनी ।
Bend = टेढ़ा करना, झुकाना, मोड़ना, मोड़ ।
Biconcave = युगलनतोदर ।
Biconvex = युगलोन्नतोदर ।
Binocular telescope = दुनली दुरबीन ।
Biomagnetism = जीवत्वचुम्बक ।

C

Cable = समुद्री तार।

Cablegram = समुद्री तार समाचार।

Cake of resin = राल का बट्टी।

Calculate = गिनती करना।

Caliper, }
Caliper compasses } = परिमाणधरकार, कमानदारधरकार

Calorescence = तापरश्मि प्रकाश।

Caloric = उष्णता सम्बन्धी।

,, engine = उष्णवायु इंजिन।

Calorduct = तापवाहनी नलिका।

Calorie = तापाङ्क, कैलोरी।

Calorifere = तापग्राही यन्त्र।

Calorific = तापजनक।

,, rays = तापजनक किरण।

Calorimeter = उष्णतामापक।

Calorimetry = उष्णतामिति।

Calorimotor = विद्युत्तापकारक।

Camera obscura = छायाचित्र कैमरा।

,, lucida = प्रतिबिम्बचित्रक कैमरा।

,, panoramic, }
pantoscopic } = चल कैमरा।

Candle = मोमबत्ती।

,, —Electric = तड़ित दीपक।

,, power = प्रकाशशक्ति।

Cannon = तोप।

,, ball = तोप का गोला।

Capacity = समाई, धारणशक्ति।

Differential galvanometer = असमविद्युत्मापक ।

" thermometer = असमतापमापक ।

Diffraction = विकृति ।

" grating = विकृतजाल ।

Diffractive = वैकृतिक ।

Diffusion = व्यापन, फैलना ।

" of heat = तापव्यापन ।

Dilatometer = विस्तारमान, विततिमापक ।

Dimension = परिमाण, आयतन ।

Dioptric telescope = तालदार दूरबीन ।

Dioptrics = प्रकाशावर्तनशास्त्र ।

Discharge = विसर्ग, छोड़ना ।

Discharger = विसर्जक ।

Discharging rod = विसर्जन डंडा ।

Disintegrate = चूर करना, विघटित होना ।

Disintegrator = खरल ।

Dispersion = विकरण ।

Dispersive power = विकरणसामर्थ्य ।

Dissipative system = विकरण प्रथा ।

Dissonance = बेसुरापन, स्वरभेद ।

Distillation = अर्क खींचना ।

Divergence = अपसरण, झुकाव ।

Divergent = अपसृत, टेढ़ा ।

Divisibility = विभाज्यत्व ।

Double concave = द्विनतोदर ।

Double convex = द्व्युन्नतोदर ।

Double refraction = द्विधावर्तन ।

Doublet = द्विताल ।

Drill = बरमा ।

Drill press = वेधक यन्त्र बरमा ।

Dry plate = ड्राई प्लेट ।

Ductility = तान्तवता ।

३

Duty = कर्म ।

Dynactinometer = प्रकाशक-रश्मि-तीव्रता-मापक ।

Dynameter = वर्धनशक्तिमापक ।

Dynamics = गतिविद्या ।

Dynamo = डाइनमो ।

,, —Electric = तड़ित डाइनामो ।

Dynamograph = शरीरबलज्ञापक ।

Dynamometer = बलमापक ।

Dynamometry = बलमिति ।

Dyne = बलपरिमाण, डाइन ।

E

Ebullition = क्वथन, उबाल ।

Ebullioscope = क्वथनदर्शक ।

Eccentricity = उत्केन्द्रता ।

Echo = प्रतिध्वनि ।

Elastic = स्थितिस्थापक, लचदार ।

Elasticity = स्थितिस्थापकता, लच ।

Elatrometer = वायुसूक्ष्मतामापक ।

Electric = विद्युत् ।

,, arc = विद्युल्लाट ।

,, current = विद्युत् प्रवाह ।

,, fluid = विद्युत् तरल ।

,, light = विद्युत् प्रकाश ।

,, machine = बिजली की कल ।

Electrical = वैद्युत ।

,, accumulator = विद्युत्सञ्चायक ।

,, atmosphere = वैद्युतमण्डल ।

,, battery = विद्युद्घटमाला ।

,, bell = बिजली की घंटी ।

,, brush = बिजली की कूँची ।

Escapement = पलायन ।

Ether = ईथर ।

,, —Luminiferous = तेजवाही ईथर ।

Evaporation = वाष्पीभवन ।

Evaporometer = वाष्पीभवनमापक ।

Excavate = खोदना ।

Excentric = वाह्यकेन्द्रक ।

Exhaust = वायुशून्य करना ।

Expand = फैलना, फैलाना ।

Expansibility = प्रसरणशीलता ।

Expansion = फैलाव, प्रसार ।

,, —Cubical = घनप्रसार ।

,, —Linear = लम्बप्रसार ।

,, —Superficial = क्षेत्रप्रसार ।

Exposure = स्वरूपाविष्करण ।

Extension = व्याप्ति, वितति ।

Eye piece = नेत्रताल ।

Eye-tube = नेत्रनलिका ।

F

Face = मुख, मुँह, पहल ।

False work = ढांचा ।

Feed = सामग्री देना, भरना, झोंकना, पात्र, सामग्री ।

,, gear = सामग्री ।

,, heater = कन्दु ।

,, motion = सामग्री ।

Field glass = दृष्टिक्षेत्रनिरधारक ताल ।

File = रेती ।

Finish = तय्यारी ।

Fire = अग्नि, आग ।

,, balloon = गुब्बारा ।

Do or ut	=	C	=	स	=	षड्ज ।
Re	=	D	=	री	=	ऋषभ ।
Mi	=	E	=	ग	=	गांधार ।
Fa	=	F	=	म	=	मध्यम ।
Sol	=	G	=	प	=	पंचम ।
La	=	A	=	ध	=	धैवत ।
Si	=	B	=	नी	=	निषाद ।

" —Flat = उत्तर स्वर ।

" —Semi-tones = कोमल स्वर ।

" —Sharp = तीव्र स्वर ।

Gas = गैस ।

" battery = गैस ब्याटरी ।

" carbon = पत्थर का जला कोयला ।

" engine = गैस एञ्जिन ।

" jet = गैस दीपक ।

" stove = गैस चूल्हा ।

" tar = अलकतरा ।

" works = गैस का कारखाना ।

Gauge = परिमापक ।

" glass = परिमापक कांच नलिका ।

—Rain = वृष्टिपरिमापक ।

—Salt = क्षारपरिमापक ।

—Sea = समुद्रपरिमापक ।

—Siphon = वक्रनलिकापरिमापक ।

—Standard = परिमापित परिमापक ।

—Steam = भाफपरिमापक ।

—Water = जलपरिमापक ।

—Wind = पवनपरिमापक ।

—Harmonicon = पवनवाद्यपरिमापक ।

Globular = घुन्दा ।

Goniometer = कोणमापक ।

—Reflector = स्फटिकीकरण कोणमापक ।

Grating – झंझरी, जाली।

Gravimeter – गुरुत्वमापक।

Gravimeter – गुरुत्वमिति।

Gravitation – गुरुत्वाकर्षण।

Law of – गुरुत्वाकर्षण के नियम।

Gravity – गुरुत्व।

Green – हरा।

Gregorian telescope – ग्रेगरी का दूरबीन।

Ground – स्थल।

Gyroidal – चक्राकार।

H

Halation, }
Halo } – प्रभा, तेजोमंडल।

Hammer – हथौड़ी।

Hardness – कड़ापन, कठोरता, दृढ़ता।

Harmonic series – स्वरात्मक श्रेणी।

" triad – स्वरत्रय।

Harmony—In – समस्वर।

Head light – शिखादीपक।

Heat = ताप।

" fluid = तापद्रव्य।

" —Quantity of = तापपरिमाण।

" rays = तापकिरण।

" —Specific = आपेक्षिक ताप।

Heliochrome = रंगीन छायाचित्र।

Heliochromy = रंगीन छायाचित्रण।

Heliograph = छायाचित्र, सूर्यछायाचित्रण यन्त्र, प्रकाशसंकेत यन्त्र।

Heliolite = द्वादशमुखी मूँगा।

Heliometer = तारादूरीमापक, सूर्यव्यासमापक यन्त्र।

Heliometry = तारादूरीमिति, सूर्यव्यासमिति ।
Helioscope = सूर्यदर्शक ।
Heliostat = सूर्यदर्पण ।
Hemisphere = गोलार्ध ।
„ —Magdeburg = वायुभारप्रदर्शक गोलार्ध ।
Heterodromous = विपरीतगमनशील ।
Heterogenus = परजातीय, विजातीय ।
High pressure = प्रतिभार ।
Holophotal = शुद्ध प्रतिबिम्बक ।
Homogeneous = समजातीय, सजातीय ।
Horizontal force = क्षितिजबल ।
„ shaft = आडा दंड ।
Horography = होरागणन ।
Horopter = एकीदृश्य ।
Horse power = अश्वबल ।
Hour glass = वालू घडी ।
Humidity = सील ।
Hydraulic press = जलपीडन यंत्र ।
Hydraulics = तरलवेग गणित ।
Hydro dynamics = जलवेग गणित ।
Hydro-dynomometer = जलवेगमापक ।
Hydro-electric = आर्द्र वैद्युत ।
Hydrogode = ऋणध्रुव ।
Hydrography = समुद्रमापक ।
Hydrology = जलविज्ञान ।
Hydrometer = जलगुरुत्वमापक ।
Hydrostatic balance = जलतुला ।
Hydrostatics = जलगणित ।
Hygroscope = क्लेदपरिमाणदर्शक ।
Hygrograph = क्लेददर्शक ।
Hygrometer = क्लेदमापक ।
Hygrometry = क्लेदमिति ।

[illegible]

[illegible]

[illegible]

I

Ice = बरफ ।

Ice calorimeter = हिमकैलरीमापक [illegible]

Image = प्रतिबिम्ब, प्रतिछाया [illegible] ।

—Real = वास्तविक प्रतिबिम्ब ।

—Virtual = [illegible] प्रतिबिम्ब ।

Impenetrability = अभेद्यता ।

Impenetrable = अभेद्य ।

Imponderable = [illegible] ।

Impulse = धक्का ।

Impulsive force = धक्कावल, धक्का ।

Inactive = निष्क्रिय ।

Incandescent lamp } = तापप्रदीप्तलम्प, तापप्रदीप्त प्रकाश ।
,, light }

Incidence = आपतन ।

Incident ray of light = प्रकाश की आपात किरण ।

Inclination—Magnetic = चुम्बकीय सुई का झुकाव ।

Inclined = टेढ़ा, झुका हुआ ।

Inclinometer = झुकावमापक ।

Incoercible = अद्रवणीय ।

Incompressible = न दबनेवाला ।

Indestructibility = अविनाशत्व ।

Indestructible = अविनाशी ।

Index = दर्शक, सूचक, संख्या ।

—Refractive = वक्रतासंख्या ।

Indicator = प्रदर्शक ।

Indigo = नील ।

THE

HINDI SCIENTIFIC GLOSSARY.

हिन्दी वैज्ञानिक कोश ।

PHILOSOPHICAL TERMS.

दार्शनिक परिभाषा ।

A

A (proposition) = अ (प्रतिज्ञा), अन्वयव्याप्ति प्रतिज्ञा ।

Aberration = भ्रम, विक्षेप ।

Ability = शक्ति ।

Abiogenesis = अजीवजनि, निर्जीव से जीव का जन्म, बेजान से जानदार की पैदायिश ।

Abnormal = अनियत, असाधारण, गैरमामूल, खिलाफ़ क़ायदा ।

Aboulia = कृतिशक्तिनाश ।

Abscissio Infiniti = अध्यारोपापवादन्याय, शेषवत् अनुमान ।

Absent mindedness = अन्यमनस्कता ।

Absolute = परम, केवल, शुद्ध, निर्हेतु, निरपेक्ष, स्वाधीन, अनन्य सम्बद्ध, सम्बन्धातीत, मुक्त, ब्रह्म, परब्रह्म ।

" Ego = परमात्मा ।

" negation, } अत्यन्ताभाव ।
" contradiction, }
" nonexistence }

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

A fortiori (affirmative) = सुतरां ।
,, (negative) = नतरां ।
Agamogenesis = अयोनिजनि ।
Agent = कर्ता, साधक, प्रतिनिधि ।
Agglutination = संसर्ग, संसृष्टि ।
Aggregate = सञ्चित, एकत्रित, राशीकृत, समुच्चय, राशि ।
Aggregation = समूह, राशीकरण, राशीभवन ।
Agitation = उद्वेजन, उद्वेग ।
Agnoiology = अज्ञानपरीक्षा ।
Agnosticism = अज्ञेयतावाद ।
Agreeable = अनुकूल ।
Agreement = संविद्, समय, इक़रार, अहद ।
Aim = उद्देश्य, लक्ष्य; अनुसंधान, अभिसंधि, अर्थ ।
Air = वायु, वात, पवन, मरुत् ।
Alienation (mental) = चित्तविक्षेप ।
Allegiance = भक्तिबंध, स्नेहनिबंधन, ताबेदारी, इताअत; राजभक्ति ।
All pervading = सर्वव्यापक, विभु ।
Alter (ego) = इतर (आत्मा) ।
Altercation = वितंडा, हुज्जत ।
Alternative = विकल्प, वैकल्पिक ।
Altruism = परोपकारवाद, परार्थवाद, परार्थिता ।
Ambidextrous = उभयसाची ।
Ambiguity = सन्दिग्धार्थता, द्व्यर्थता ।
Ambiguous = सन्दिग्ध, द्व्यर्थ ।
Ambition = विजिगीषा, अभ्युदयेच्छा, एषणा ।
Amphibolous = द्व्यर्थक ।
Amphiboly, Amphibology } = सन्दिग्धार्थता, द्व्यर्थकता ।
Ampliative = उपबृंहक ।
Anabolism = अनुचलन, उत्कर्ष, चय, सृष्टि ।
Analogous (organs) = समफलक, अनुधर्मक (अंग) ।

Art—Fine = कला ।

,, —Useful = आजीवन शिल्प ।

,, —Mechanical = यान्त्रिक शिल्प ।

Artery = रुधिरापवाहक धमनी ।

Articulor sensation = पर्य्यापारज वेदन, ग्रथिक वेदन ।

Articulate = व्यक्त, स्पष्ट, ग्रथित, वर्णात्मक, गढ़ा हुआ ।

Articulation = ग्रंथन, शब्दव्यंजन ।

Artificial = कृत्रिम, बनावटी, नक़ली ।

Arupa levels (of mental plane) = अरूपखंड ।

As above so below = यथा अंडे तथा पिंडे ।

Ascent = ऊर्द्धगमन, उद्गमन ।

Ascertainment = निर्णय, निर्धारण, निश्चय ।

Ascetic = तपस्वी ।

Asceticism = तपस्या, काषाय ।

Asexual = अयोन, विलिंग, निर्लिंग ।

Aspect = आकार, दृष्टि, अंश, रूप ।

Aspiration = स्पृहा, अधिस्पृहा ।

Assemblage = संघात, समूह, वृन्द ।

Assent = अनुमति ।

Assertory = निर्वाचक ।

Assertion = वचन, वाक्य, निर्वचन, उपन्यास ।

Assimilation = सदृशीकरण, समीकरण, परिपाक ।

Association = सहचार ।

Association of ideas = भावसाहचर्य्य, प्रत्ययसहचार ।

Associationism = भावसाहचर्य्यवाद, प्रत्ययसहचारवाद ।

Associationist = भावसाहचर्य्यवादी, प्रत्ययसहचारवादी ।

Assumption = अभ्युपगम ।

Assurance = निश्चय ।

Assymmetry = असममिति, विषममान, असौष्ठव, अवयवासंगति, बेजोड़पन ।

Astral body = यातनादेह, लिंगदेह ।

Astro mental body = सूक्ष्मशरीर ।

Astral plane = भुवर्लोक, पितृलोक, प्रेतलोक।

Atavism = अटवस्था, पूर्वपितृानुकृति, व्यवहितपूर्वजानुकरण, अधिसंक्रान्ति, अधिसंस्कार।

Atheism = निरीश्वरवाद।

Atheist = निरीश्वरवादी।

Atheistical = निरीश्वरवादविषयक, निरीश्वरवादात्मक।

Atmic body = निर्वाणदेह।

Atom = परमाणु।

Atomical = परमाणुविषयक, परमाणुनिर्मित, परमाण्वात्मक।

Atomicity = परमाण्ववस्था, परमाणुनिर्मितता, परमाण्वात्मकता।

Atomic matter = परमाणुरूपद्रव्य।

Atomic theory, Atomism } = परमाणुवाद।

Atomist = परमाणुवादी।

Atonement = प्रायश्चित्त, प्रमार्जन।

Atrophy = शरीरशोषण, सुखंडी, ह्रास, अपचय।

Attention = मनोयोग, अवधान।

Attentive = सावधान।

Attitude = अवस्थिति, प्रस्थान।

Attraction = आकर्षण।

Attribute = गुण, धर्म।

Audible = श्रोतव्य, श्रोत्रग्राह्य।

Auditory = श्रावण।

Aura = तेजस्, ओजस्।

Auric egg = ओजाणुक, ओजाण्ड, तैजपिण्ड।

Authentic = प्रामाणिक।

Authority = अधिकार, प्रमाण, अधिकारी।

Autocracy = स्वयमाधिपत्य, अनियन्त्रित स्वातन्त्र्य।

Automatic = स्वतःप्रवृत्त।

Autonomy = स्वातन्त्र्य (नीति)।

A[illegible] = [illegible]

2

Avarice = गर्धा ।

Average = मध्यममान, औसत, सरदर, पड़ता ।

Aversion = द्वेष ।

Axiom = स्वयंसिद्ध, साधारण सिद्धान्त ।

B

Balance = तुला, तुलना, तुल्यावस्था, समता, साम्य, साम्यावस्था ।

Baptism = वप्तिस्मा ।

Bargain = सौदा ।

Base, Basis } = आधार, आश्रय ।

Bashfulness = त्रपा, लज्जालुता व्रीडा, शर्मीलापन, चोरनज़री ।

Bathos = हास्यरस

Beatitude = परमानंद, मेराज ।

Beauty = सौन्दर्य ।

Becoming = भवन, होना ।

Begging the question = साध्याभ्युपगम, प्रतिज्ञाभ्युपगम ।

Beginning = आदि, आरम्भ ।

Beginningless = अनादि ।

Behaviour = व्यवहार ।

Being = सत्ता, सत् ।

Belief = विश्वास, प्रत्यय, प्रतीति ।

Benevolence = परोपकारशीलता, परहित, शुभचिंतन, शुभानुध्यान, नेकनीयती, खैरअंदेशी ।

Between the horns of the dilemma = उभयसंकट, उभयतः पाशारज्जु , दो तर्फ़ा मुश्किल ।

Binary = द्विधा ।

Biogenesis = जंवजनि, जीव से जीव का जन्म ।

Biology = जीवविद्या, जीवनविद्या, जीवच्छास्त्र ।

Bionomic = बीजनियामक, जीववृद्धिनियामक ।

Birth = जनन, जन्म ।

Caste = वर्ण, जाति ।

Casual = आकस्मिक ।

Casuist = धर्मशास्त्री, धर्मव्यवस्थापक, तर्कप्रवण ।

Casuistry = धर्माधर्मविचार, तर्कप्रवणता ।

Catachetical (method) = प्रश्नोत्तरीय (रीति) ।

Categorematic word = स्वतन्त्रार्थपद, वाचक पद ।

Categorical = निरपेक्ष ।

Categorical imperative = नियत विधि, परमविधि, निरपेक्ष विधि ।

,, judgment = निरपेक्ष प्रतिज्ञा, तजवीज़ गैरमशरूत ।

Category = पदार्थ, जाति ।

Catharsis = रसोद्रेक ।

Catholic = सर्वानुसारी ।

Causable = हेतुमान, कारणोत्पाद्य, कारणसाध्य ।

Causality = कारणकता ।

Causa sui = स्वयम्भूः, स्वकारण ।

Causation—Doctrine of = कारणतावाद ।

Cause = कारण ।

Cause and effect = कार्यकारण ।

Cause Body, / Causal ,, = कारण शरीर, विज्ञानमय कोश, ज्ञानदेह ।

Cavil = वितण्डा ।

Cell = कललबिन्दु, कललकण, कण, बिन्दु ।

Cellifugal = कललबिन्दुपराङ्मुख, कललकणपराङ्मुख ।

Cellipetal = कललबिंदून्मुख, कललकणोन्मुख ।

Cell-theory = कललबिंदुवाद, कललकणवाद ।

Cenogenesis—See Palingenesis

Central = केंद्रीय, मुख्य ।

Centrosome = केंद्रशरीर ।

Cerebralism = मस्तिष्कजन्यज्ञानवाद ।

Certainty = निश्चय, अध्यवसाय ।

Cessation = निवृत्ति, विच्छेद ।

Devoid of qualities = निर्गुण ।

Devotee = भक्त ।

Devotion = भक्ति ।

Devout = भक्तिमान्, निष्ठावान्, श्रद्धालु ।

Dextrality = दक्षिणहस्तता ।

Diabolism = असुरपूजा ।

Diagnosis = लक्षणबोध, निदान, परीक्षा ।

Diagram = चक्र, यन्त्र ।

Dialectical = तर्क सम्बन्धी, तर्कात्मक ।

Dialectics = तर्कशास्त्र ।

Dialogic method = संवाद विद्या, गुफ्तगू का तरीक़ा ।

Dialogue = कथोपकथन, सम्वाद, विवाद ।

Dianoetic = प्रज्ञानसंबंधी, ज्ञानोत्पादक ।

Dianoilogy = प्रत्यक्षज्ञानविद्या ।

Diathesis = रोगविशेषप्रवणता ।

Dichotomy = द्वैराश्य, द्वैराश्यकरण ।

Dichromatism = द्विवर्णदृष्टि ।

Dicta probantia = प्रमाणोक्ति, वेदवाक्य ।

Dictum = उक्ति, वचन ।

Dictum de Omni et Nullo = यद्गुणं तदेकस्मिन् ।

Didactics = शिक्षाशास्त्र ।

Difference = अन्तर, भेद, फ़र्क ।

Differentia = व्यावर्तक ।

Differentiation = विभेदन, व्यावर्तन, व्यवच्छेदन ।

Diffidence = सकोच, लिहाज ।

Dignity = गौरव, मान ।

Dilemma = विकल्प, द्वापर, उभयत पाश ।

Dimension = परिमाण ।

Dimorphism = द्व्याकारोद्भव ।

Ding an sich = स्वलक्षणवस्तु ।

Dioecious = अन्यतरलिंगक ।

Diplogenesis = अर्जितपरिवृत्तिजनि ।

Dispensation = देवनियोग, देवाज्ञा, धर्मव्यवस्था ।
Dispersal = छितराहट, छितराना, विकिरण, छिकराना ।
Disposition = प्रवृत्ति, मनोवृत्ति, मिज़ाज, तबीयत ।
Disputant = वादी, विवादी ।
Disquisition = निबन्ध ।
Disaggregation = पृथक्कार, व्यभिचार ।
Dissent = असमति ।
Dissimilar = विसदृश, विषम ।
Dissimilarity = विसादृश्य, वैषम्य ।
Dissociation = पृथक्कार, व्यभिचार ।
Dissolution = विलय, प्रलय ।
Dissonance = भिन्नस्वरता, बेमेलपन, बेसुरापन ।
Distance = विप्रकर्ष, दूरता, दूरी, फ़ासिला ।
Distinct = भिन्न, स्पष्ट ।
Distinction = भेद, विशेष ।
Distraction = विक्षेप ।
Distribution = विभाग, विस्तार ।
Distributive = विभाजक ।
Diverse = भिन्न, असदृश ।
Diversification = विभिन्नता ।
Diversion = विक्षेप, बहलाव ।
Diversity = भिन्नता, भेद ।
Divination = सगुन करना, सगुन विचारना, रमल करना, शकुनविचार, निमित्तविचार, दैवविचारना ।
Divine = दिव्य ।
Divinity = ईश्वर, देवता, दिव्यता ।
Divisibility = विभाज्यता ।
Division = विभाग, विभजन ।
,, of labor = कार्यविभाग, क्रियाविभाग ।
Dizziness = (सिर में) चक्कर, सिरघूमना, शिरोघूर्णन ।
Doctrine = उपदेश, मत ।
,, of occasional causes = अनियतकारणवाद ।

सळद्रव-

तातिश्च।

याद्विमो

न।

व्यानात्मक

वचनयमें।

Dynamic economics = गत्यात्मक अर्थशास्त्र ।

,, energy = फलोपधायकता शक्ति ।

,, theory (of matter) = गत्यात्मक युक्ति (मात्रा की)

Dynamics = गतिविद्या ।

Dynamogenesis = गतिजनि ।

Dynamogenic = गतिजनक ।

Dyad = द्वैत, द्विक, द्वन्द्व ।

Dyotheletism = प्रकृतिद्वित्ववाद ।

E

Eagerness = औत्सुक्य, उत्सुकता ।

Earth = पृथ्वी, भूमि ।

Eccentric projection = उत्केंद्रक भावना ।

Eccentricity = उत्केंद्रता, सिड़, झक, खब्त ।

Ecclesiastic, Ecclesiastical } = धर्मोपदेश-विषयक ।

Echolalia = शब्दानुकरणरोग, प्रतिजल्परोग ।

Eclecticism = सर्वमत गुणग्राहकता, सर्वतन्त्रगुणैकदर्शन, सर्वशास्त्रसार-संग्रह, सारसंग्रह, सारसंग्रहवाद ।

Economics = अर्थशास्त्र, अर्थविद्या, अर्थनीति ।

Economy = मितव्यय, सुव्यवस्था, मितव्ययिता ।

Ecstasy = आनन्दातिरेक, समाधि ।

Ectoderm = इक्टोडर्म ।

Ectoplasm = इक्टोप्लास्म ।

Educability = शिक्ष्यता ।

Education = शिक्षा ।

Educative instruction = आचारगर्भशिक्षा ।

Effect = कार्य, फल ।

Effectual calling = दिव्याह्वान, दैवी प्रेरणा ।

Effeminacy = स्त्रैणता ।

Efferent = बहिर्गामी, क्रियावाहिनी ।

Emanation = निःसरण, प्रभव, विवर्त्त, सृष्टि, सर्ग ।

Emancipation = उद्धार ।

Embryo = कलल, गर्भ ।

Embryology = गर्भशास्त्र ।

Emotion = भाव, मनोविकार ।

Emotional disposition or temperament = भाववृत्ति, भावप्रवृत्ति, क्षोभप्रवृत्ति, जोशीली तबीयत, जोशीला मिज़ाज ।

,, expression = भावव्यक्ति ।

,, interest, } = रस ।
,, mood }

Empirical = अनुभवमूलक, प्रत्यक्षमूलक ।

,, law = प्रत्यक्ष नियम, अनुभवमूलक नियम ।

Empiricism = अनुभवैकवाद, अनुभवावलम्बन, प्रत्यक्षैकवाद ।

Emulation = स्पर्द्धा, मनोरथ ।

End = अन्त, अवसान, उद्देश्य, साध्य, शेषो, उपेय ।

Endeavour = प्रयत्न ।

Endless = अनन्त ।

End-state = परिणत्यवस्था, अन्तावस्था ।

Endurance = तितिक्षा, क्षमा, सहनशीलता ।

Energism = कर्मपक्ष, कर्ममार्ग ।

Energy = शक्ति ।

Enlightenment = बुद्धिप्रकाश, प्रकाश, बुद्ध्युदय, ज्ञानोदय ।

Ennui = अरति, मन न लगना, उचाट, दृतिशार ।

Enquiry = पृच्छा, जिज्ञासा, खोज ।

Ens = सत्ता, सत ।

Entelechy = वास्तवता

Enthusiast = जोशीला, अत्युत्साही ।

Enthymeme = अवयव हीन वाक्य, लुप्तावयवतर्क, उपलक्षित तर्क ।

Entity = सत्ता, सत्य ।

Entopic = आतंरचाक्षुष ।

Experience = अनुभूति, अनुभव ।

Experientialism = अनुभवैकवाद, अनुभवमूलकज्ञानवाद ।

Experiment = परीक्षा ।

Experimental science = परीक्षात्मक शास्त्र ।

Experimentum crucis = निर्णायक परीक्षा ।

Expiation = प्रायश्चित्त ।

Explanation = व्याख्या, निर्धारण ।

Explicative proposition = विवरणात्मक वाक्य ।

Explicite = स्फुटम, स्पष्टम ।

Exponible = See Partes Logicales.

Exposition = विवरण ।

Ex post facto = पानी पीके जात पूछना, साबित का सबूत, पिष्टपेषण ।

Expounded = व्याख्यात, विवृत ।

Expression = आविष्करण, व्यञ्जन, मुखाकृति, आकार ।

Extant = उपलभ्य, प्रचलित ।

Extension = व्याप्ति, विस्तार ।

Extensity or extensiveness = प्रसर ।

Extensive syllogism = विस्तारक अनुमान ।

Extensor and flexor = प्रसारक और आकुंचक ।

Extensor muscle = प्रसारक पेशी, प्रसारक, पिंडिका, प्रसारक मुसरी ।

Exterior = बाह्य ।

External = बाहरी, बाह्य ।

Externalism = बाह्यवस्तुविज्ञानवाद, प्रत्यक्षवाद ।

Externality = बाह्यता, बाहरी दशा ।

Extinct = लुप्त ।

Extinction = विनाश, लोप, निर्वाण ।

Extirpation = उन्मूलन ।

Extreme = अन्त्य, अन्तिम, परम, बेहद ।

,, illusion = महामोह ।

Extrinsic = बाह्य, बाहरी, बेठनी, आरोपित ।

Fault = दोष, त्रुटि, अपराध, कसूर, गलती, चूक, भूल।

Fear = भीति, भय, डर, त्रास।

Fechner's law = फेकनर का नियम।

Federation = संघटन, संयोग।

Feeble-mindedness = दुर्बल बुद्धिता, दिमाग की कमज़ोरी।

Feel, }
Feeling } = वेदन, अनुभव, भाव।

Feigning = नकल करना, रूप लाना, बहाना करना, बनना।

Felicific = सुखजनक।

Felicitous = प्रसन्न।

Felicity = सुख, प्रसाद।

Fellow-feeling = सहानुभूति, हमदर्दी।

Female = स्त्री, स्त्रीलिंग।

Feminism = स्त्रीप्रकृतित्व, स्त्रीसमत्वमतत्व।

Ferrier's experiment = फ़ेरियर की परीक्षा।

Fertilisation = गर्भाधान, आधान।

Fertility = ज़रखेज़ी, उर्वरत्व।

Fetich = टोटका।

Fetus = भ्रूण।

Fiat = व्यवसायसंयित, हुक्म, आदेश।

Fidelity of reproduction = अनुवाद का याथातथ्य, स्मरण का याथातथ्य, अनुवाद का अव्यभिचार, अनुवाद का अवैकल्य, अविकलानुवाद, स्मरण का अव्यभिचार, स्मरण का अवैकल्य, स्मृत्यवैकल्य, अनुवादावैकल्य।

Fides = नीयत।

Field = क्षेत्र।

,, of conciousness = संवित् क्षेत्र, संविद् गोचर, संवित्प्रसर होश का मैदान।

,, of regard = दृक्प्रचारगोचर।

,, of touch = स्पर्शक्षेत्र।

,, of vision = दृग्गोचर।

Figure = आकार, रूप, मूर्ति, चक्र, यंत्र, अलंकार, अनुमान वाक्यप्रकार।

,, of speech = वाक्यालंकार।

Final = अन्त्य, अंतिम निर्णायक।

,, cause = प्रयोजन, उद्देश्य।

,, utility = अंतिम लाभ, अंतिम उपयोग।

Finite = परिमित, ससीम, सांत, सावधि।

Fire worship = अग्निपूजा, अग्निहोत्र।

Firmament = व्योम।

First intention = आदिम भावना।

Fission = उद्भेद, उद्भेदजनि।

Fissure = दरार, शक्, दरी।

Fit = आक्रमण, दौरा, योग्य, लायक़।

Fitness = योग्यता, औचित्य, लियाक़त, मुनासबत।

,, —Consciousness or Sense of = योग्यताबुद्धि औचित्यबुद्धि, मुनासबत की पहिचान।

Fittest—Survival of the = योग्यतमावशेष, योग्यतमातिजीवन।

Fixation of memories = स्मृतिस्थैर्य।

,, point = दृष्टियोगस्थान।

Fixed idea = मन में एक ख़याल का जम जाना। स्थिरभ्रांत प्रत्यय।

Flexure = नति।

Flicker = फुफुराना।

Fluctuations of attention = अवधानतरंग।

Fluidity = तरलत्व।

Fluttering heart = हृत्स्पंदित कलेजा धड़कना।

Folie = उन्माद बुद्धिनाश

,, circulaire = आवर्तनीय उन्माद।

,, a deux = कुटुम्बसंचारी उन्माद।

,, du doute = संशयोन्माद।

,, epidemique = संचारी उन्माद।

Monad = जीव ।

Monasticism = तपस्यिता, तपस्या ।

Monatomic = एकाणुक ।

Monergism = ईश्वरानुवर्तैकवाद ।

Monism = अद्वैतवाद, ऐक्यवाद ।

Monochronic = समकालीन, समकालिक, एककालिक ।

Monogamy = एकभार्याव्रत ।

Monogony = See Agamogenesis.

Monoideism = एकध्यानता, एकमग्नता ।

Monomania = एकविषयोन्माद, एक मज़मून का ख़ब्त ।

Monotheism = एकेश्वरवाद ।

Monotheist = एकेश्वरवादी ।

Monotony = स्वराभेद, स्वरसमता, अनवता ।

Mono-valent = एकधा ।

Monster = राक्षस, दैत्य, उत्प्रकृति, अतिप्रकृति ।

Mood = भाव, वृत्ति, प्रकार ।

Moral = साधुवृत्त, आचारयुक्त, सदाचार ।

,, faculty = आचारबुद्धि ।

,, insanity = आचारोन्माद ।

,, philosophy = आचारशास्त्र ।

,, sense = आचार संवित ।

Moralist = सदसद्विवेचक, आचारोपदेशक ।

Morality = आचारनीति ।

Morals = आचार ।

Morbid = रोगप्राय, रोगोन्मुख ।

Morphology = मार्फालोजी, शारीरतारतम्यविद्या, शारीरतुलनाशास्त्र ।

Mortal = मर्त्य, विनाशशील ।

Motion = गमन, अयन, क्रिया ।

Motion and rest = गति और स्थिति ।

Motionless = निष्क्रिय ।

Motive = प्रयोजन ।

Name = नाम, संज्ञा ।

Narcosis = निस्संवेदन ।

Narcotics = संवेदननाशक, स्वापजनक ।

Narrative = आख्यान, कथा, बयान ।

Nascent = व्यज्यमान, उत्प्राद्य ।

Nation = अभिजन ।

Nationality = आभिजन्य ।

Nativism (in epistemology) = सहजज्ञानवाद ।

Natura naturans = गुणगुणेषु वर्त्तते ।

Natura non facit saltum = संसार नियम नहीं लांघता ।

Natural = प्राकृतिक, स्वाभाविक, अकृत्रिम ।

„ classification = प्राकृतिक विभाग, स्वाभाविक वर्गीकरण ।

„ dualism = स्वाभाविक द्वैतवाद ।

„ history = प्रकृतिवर्णन, प्राणिवर्णन ।

„ law = कुदरत का कानून, प्रकृति का नियम, संसार का नियम ।

„ philosophy = प्रकृतिविद्या, प्रकृतिदर्शन ।

„ religion = स्वाभाविक धर्म, साधारण धर्म ।

„ science = प्रकृतिविज्ञान, प्रकृतिविद्या, प्रकृतिदर्शन ।

„ selection = प्राकृतिक चुनाव, प्राकृतिक वरण ।

„ theology = प्राकृतिक ईश्वरवाद, साधारण ईश्वरवाद ।

Naturalism = प्रकृतिवाद, पदार्थविज्ञान, प्रकृत्यधीनसंसारवाद अनुकृतिकलावाद ।

Naturalist = प्रकृतिवादी, प्राणिशास्त्रज्ञ ।

Nature = प्रकृति, स्वभाव, कुदरत, नेचर ।

„ spirits = देवयोनि, देवता, आधिभौतिक देव ।

„ worship = प्रकृतिपूजा ।

Naturism = प्रकृतिपूजावाद ।

Nebular hypothesis = वाष्पारम्भवाद ।

Necessary = आवश्यक ।

Necessitarianism = See Determinism.

Necessity = आवश्यकता, नियति।

Necromancer = कापालिक।

Necromancy = जादू, श्मशानतन्त्र।

Need = हाजत, ज़रूरत, याञ्चा, आवश्यकता।

Negation = अभाव, अनस्तित्व, निषेध, प्रतिषेध, नकार, हुन्कार।

Negative = अभावरूप, नास्तिगर्भ, निषेधात्मक।

„ sensation = अनुद्बुद्धक संवेदन।

„ term = निषेधक पद, प्रतिषेधक पद।

Negligence = लापरवाही, प्रमाद, बेपरवाही।

Nemesis = कर्म।

Neology = See Rationalism

Neomania = नवासक्ति, परिवर्तनव्यसन।

Neophobia = नवद्वेष, नवीनवस्तुद्वेष, परिवर्तनद्वेष।

Nerve = नाड़ी।

Nerve-cell = नाड़ीकण।

„ disease = नाड़ीरोग।

„ system = नाडीसंस्थान, नाड़ीसंप्रदाय।

Nescience = अविद्या, अज्ञान।

Neuralgia = नाड़ीव्यथा।

Neurasthenia = नाड़ीदौर्बल्य।

Neuraxis = नाड्यक्ष, मेरुदंड।

Neurility = नाड़ीप्रवाहन।

Neuritis = नाड़ीमुखशोथ।

Neuroblast = नाडीकगर्भ।

Neurology = नाडीशास्त्र, नाडीसंप्रदायशास्त्र।

Neuron = नाडीकणपुच्छ, नाडीकणपाद।

Neurone = संपूर्णनाड़ीकण।

Neuropathy = See Neurosis

Neutrality = मध्यस्थता, उदासीनता।

Nexus = बंध, संबंध, रिश्ता।

Nidus = अन्तर्नाडीगुच्छक।

[illegible] = रसादर ।

[illegible] = श्रंचिता ।

Panegyric = प्रशंसा, स्तुति ।

Panentheism = त्रिभुत्ववाद, 'न त्वहं तेषु ते मयि' वाद ।

Pangenesis = सर्वजनि ।

Panlogism = बुद्धिसर्वस्ववाद, चित्सर्वस्ववाद, चिद्वाद ।

Panmixia = आत्मसंकर ।

Panorama = सजातदृश्य ।

Panpneumatism = चिदानन्दवाद ।

Panpsychism = सर्वचेतनत्ववाद ।

Pantheism = सर्वेश्वरवाद, ईश्वरसर्वत्ववाद ।

Pantheist = सर्वेश्वरवादी, ईश्वरसर्वत्ववादी ।

Panthelism = आनंदवाद ।

Pantheon = देवसभा ।

Para = अप ।

Parable = निदर्शन ।

Paradigm = नमूना ।

Paradox = विरोधाभास, कूट ।

Paragon = आदर्श, उपमान ।

Parallelism = सहचार, सहचारवाद ।

Paralogism = हेतुभम, भ्रांतहेतु ।

Paralysis = अपस्लवन, फ़ालिज़, अर्धांग ।

Paranoia = बुद्ध्युन्माद, अपबुद्धिता ।

Parasite = परस्वोपजीवी ।

Pardon = क्षमा ।

Parietal organ, } = तृतीयचक्षु ।
„ eye }

Parinirvanic plane = परिनिर्वाणलोक, तपोलोक ।

Parity = साम्य ।

„ of reasoning = तर्कसाम्य, तर्कसादृश्य ।

Paronymous word = एकधातुज शब्द ।

Parousia = प्रधानप्रकृतिसंबंध ।

Presentative = प्रत्यक्षात्मक, अनुभवात्मक ।

Presentiment = See Premonition.

Presentive = कल्पनानुस्मारक, भावावबोधक, वस्तुविज्ञापक ।

Pressure = प्रसर्ग, सपीडन, दबाव ।

Presumption = तर्क, सम्भावना, अनुमान, अटकल, क़यास, उद्धतता, अभिमान ।

Presupposition = See Postulate.

Pretence = बहाना, बनावट ।

Preternatural = प्रतिप्रकृतिक, विप्रकृतिक ।

Prevarication = वाक्छल, अपह्नव ।

Pride = अभिमान, दर्प, गरूर, गर्व ।

Priest = पुरोहित ।

Primeval = प्राक्कालीन, पुरातन, आद्य ।

Prima facie = देखने में, ज़ाहिरा, प्रथमदृष्ट्या ।

Primary = प्रथम, मौलिक ।

,, cause = आदिकारण, मूलकारण ।

,, laws = मूलनियम ।

Prime = प्रथम ।

Primitive = आदिकालिक ।

Primordial = प्राथमिक, प्रथम ।

Primum cognitum = प्रथमज्ञान, प्रथमाभास ।

,, mobile = प्रथमकर्त्ता, स्वनिष्ठकर्मक ।

Principal = प्रधान, मुख्य ।

Principle = तत्व, मूलतत्व , आदिकारण, नियम, बीज ।

,, of contradiction = See Law of contradiction,

Prior = पूर्व, पूर्वतर, पूर्वकालिक ।

Priority = पूर्वत्व, पूर्वकालिकता, प्राचीनता ।

Private = निज का, नैज, खास ।

Privation = पर्युदास ।

Privative = पर्युदासक ।

,, term = पर्युदासक पद ।

Probability = सम्भावना, सम्भव, गलवा ।

Probable = गालिब, समयानुसार, सम्भाव्य ।
Problem = प्रश्न, साध्य ।
Problematic = प्रश्नात्मक, सन्देहात्मक, संदिग्ध ।
Procedure = उपक्रम, प्रवर्तन, प्रवृत्ति, प्रकार, सरणि ।
Process = क्रिया सरणि ।
Procession = सवारी ।
Procreation = प्रजनन ।
Prodigality = बहुप्रज्ञता, अत्युदारता ।
Prodigy = अतिप्रकृति ।
Produce = पैदा करना, वृद्धि, उपज, पैदावार ।
Producer = उत्पादक ।
Production = उत्पादन ।
Prognathism = प्रहनुत्व, उद्गतहनुत्व ।
Prognathous = प्रहनु, उद्गतहनु ।
Prognosis, Prognostication } = अग्रज्ञान ।
Progress = संचार, उन्नति, वृद्धि, आयति, तरक्की, बढ़ती, उपगति, पवर्धन ।
Progressive = वर्धमान ।
Project = सङ्कल्प, प्रकल्प ।
Projection = प्रकल्पना ।
Prolepsis = प्रत्यक्षाव्यवहितप्रत्यय ।
Proliferation = प्रोद्भेद ।
Prolific = बहुप्रसव ।
Promise = प्रतिज्ञा, प्रतिश्रव, इकरार ।
Proof = प्रमाण ।
Propension, Propensity } = प्रावण्य, प्रवणता ।
Proper = विशेष, विशिष्ट, उचित ।
Property = धर्म, स्वत्व ।
Prophecy = भविष्यद्वचन ।
Prophet = भविष्यद्वक्ता ।

Propitiation = प्रसादन, [illegible] ।

Proportion = त्रैराशिक, प्रमाण, गुणानियत, तनानुत्र, मात्रानियत।

Proposition = प्रतिज्ञा, वाक्य ।

Propounded = प्रोक्त, विस्तारित ।

Propriety = औचित्य ।

Proprium = व्यावर्तक धर्म, व्यावर्तक लक्षण ।

Proselyte = अन्यधर्मत्यागी, नवधर्मत्यागी ।

Prosody = छन्द शास्त्र ।

Prospect = अग्रदृष्टि ।

Prostration = प्रणिपात, दण्डवत, प्रणाम, साष्टांग प्रणाम, अवसाद ।

Prosyllogism = सहायकानुमान, पूर्वानुमानवाक्य ।

Protective resemblance = रक्षकसादृश्य ।

Protoplasm = प्रोटोप्लाज्म, प्रथमफेन, जीवबीज, जीवफेन, जीवधातु, आदि पङ्क, नारा ।

Prototype = प्रतिरूप ।

Protozoon = कणिकजीव, प्रथमजीव ।

Prove = सिद्ध करना, साबित करना ।

Proverb = आभाणक, कहावत, लौकिक न्याय ।

Providence = विधि, दैव, विधाता ।

Provisional = निर्वाहार्थ, चन्द रोज़ा, इन्तज़ामी, अल्पकालिक ।

Proximate = सन्निहित ।

" genus = सन्निकृष्ट सामान्य, सन्निहित जाति ।

Prudence = दूरदर्शिता, विवेकिता, विमृश्यकारिता ।

Pseudo = मिथ्या, झूठ ।

Psyche = आत्मा, रूह, सूक्ष्मशरीर ।

Psychiatry = आधिशास्त्र, आधिवैद्यक, आधिचिकित्सा ।

Psychic, Psychical = मानस, चेतनसम्बन्धी, आध्यात्मिक, सवित्सम्बन्धी ।

Psychical research = आध्यात्मिक अन्वेषण ।

Psychodynamics = मनोऽभिवृद्धिशास्त्र ।

Psychogenesis = मनोजन्मविद्या, मनोजन्म, मनोविकासविद्या ।

Ratio = सम्बन्ध, मानतारतम्य, तनासुब, आन्तर्य।

Ratiocination = तर्क, अनुमान, सम्बन्धान्वेषण।

Rational = सज्ञान, सविवेक, आनुमानिक, सहेतुक।

Rationalism = सहेतुकधर्मवाद, बुद्धिस्वातंत्र्यवाद, हेतुवाद।

Rationalist = सहेतुकधर्मवादी, बुद्धिस्वातंत्र्यवादी, हेतुवादी।

Reaction = प्रतिक्रिया।

Reagent = परीक्ष्यपुरुष, उत्तेजक।

Real = वास्तविक, सत्य, यथार्थ।

,, idealism = प्रत्ययज्ञात्यैक्यवाद।

Realism = वस्तुस्वातंत्र्यवाद, जातिवास्तवत्ववाद, जातिस्वातन्त्र्यवाद, गुणातिरिक्तद्रव्यवाद; वस्त्वनुकरणकलावाद।

Realist = वस्तुस्वातंत्र्यवादी, जातिवास्तवत्ववादी, जातिस्वातन्त्र्यवादी, गुणातिरिक्तद्रव्यवादी, वस्त्वनुकरणकलावादी।

Reality = यथार्थता, सत्यता, वास्तविकता।

,, feeling = वास्तवत्वभान।

Reason = हेतु, बुद्धि, प्रज्ञा, विवेक।

Reasonable = सहेतुक, युक्तियुक्त।

Reasoning = हेतुपद, ऊहापोह, अनुमान; हेतुविचार, न्याय।

Recall = See Revival.

Recapitulation = अनुकरण, अनुवाद।

Reception = ग्रहण, ग्रह।

Receptive = ग्रहणशील, ग्रहक्षम।

Receptivity = ग्रहशीलता, ग्रहक्षमता।

Reciprocal = इतरेतर, परस्पर, अन्योन्य; अन्योऽन्यानुबंधी, पारस्परिक।

,, term = परस्परानुवर्ती संज्ञा।

Reciprocity = पारस्परिकता, अन्योन्यानुबंधिता, परस्परत्व।

Recital, Recitation } = पाठ, पठन, वाचन।

Recognition = प्रत्यभिज्ञा, पहिचानना।

Recollection = स्मृति, स्मरण।

Recompense = पारितोषिक, प्रत्युपकार।

Reconciliation = समन्वय ।

Recovery = लाभ, पुनर्लाभ ।

Rectitude = सत्यशीलता, ऋजुता, आर्जव, खरापन ।

Recurrent = पुनरावर्त्ति प्रत्यावर्तक ।

Redeemer = मोचयिता ।

Redemption = निष्कृति, मोचन, मोक्षण ।

Redintegration = प्रत्यर्पण, पुनः स्मरण ।

Reductio ad absurdum = असंगति प्रदर्शन, व्याहतिप्रदर्शन ।

Reduction = संहृति, रूपान्तरपरिवर्तन ।

Reference = अनुकर्ष, उद्धरण, उल्लेख ।

Reflection = भावना, विमर्श, प्रतिबिम्बन, प्रतिबिम्ब ।

Reflective = विमर्शरूप ; बुद्धिपूर्वक, विचारशील ।

Reflectiveness = धी ।

Reflex = प्रतिक्रियात्मक ।

Reformation = संशोधन, सुधार ।

Refutation = प्रत्याख्यान, खण्डन ।

Regenerate = संस्कृत , पुनर्जात , द्विजात ।

Regeneration = पुनर्जनन, नवजनन, द्विजीकरण संस्कार,
पावन ।

Regress = ह्रास, घटती, ततञ्जुन, हटना पीछे हटना ।

Regression = अपसर्पण, अपसरण ।

Regressive = हीयमान ।

Regressus ad infinitum = अनवस्था ।

Regret = पश्चात्ताप ।

Regular = नियमानुसार , नियमानुवर्ती ।

Regulative = व्यवस्थापक, नियामक ।

Reification = See Hypostasis.

Reincarnation = पुनर्जन्म ।

[illegible] = दूर करना ।

[illegible] = सम्बन्ध रिश्ता ।

[illegible] = सापेक्ष सम्बन्धात्मक [illegible] ।

[illegible] = सापेक्षवाद, सम्बन्धवाद ।

Sighting line = चाक्षुषरेखा, दृष्टिरेखा ।

Sign = चिह्न, चिह्न, हस्ताक्षर ।

Sign making function = चिह्नजनक वृत्ति ।

Significance = विशेष सूचना, मूल्य, अभिवधि ।

Signification = अर्थ, लक्षणा ।

Significants = सूचक, बोधक, वाचक ।

Signifies = लक्ष्यप्राधान्यविज्ञा ।

Similar = सदृश, सम, समान, तुल्य ।

Similarity = सादृश्य समता, सामान्य, तुल्यता ।

Similars = सादृश्यगर्भ, समताधारक, समान ।

Simile = उपमा, दृष्टान्त ।

Simple = सहज, अमिश्रित, सीधा, सादा, केवल, सरल ।

,, apprehension = केवल प्रतीति, प्रतीतिमात्र ।

Simplicity = सादापन, सरलता आर्जव ।

Simulation = नकल करना, बनना ।

Simultaneous = युगपत, एक साथ, एकही वक्त ।

Sin = पातक, दुष्कृत, कल्मष ।

Sincerity = सत्यता, सच्ची तबियत, सच्ची नीयत ।

Sine qua non = आवश्यक, यदभावादभाव ।

Single = एक, अद्वितीय, अकेला ।

Singleness = एकता, अद्वितीयता ।

Singular = अप्रतिरूप, असन्य साधारण, विशिष्ट, [illegible] एकाकी ।

,, proposition = असन्यसामान्य प्रतिज्ञा, विशेष प्रतिज्ञा ।

,, term = एकवाचक पद ।

Singularism See M[illegible]

S[illegible] = See Dex[illegible]

S[illegible] [illegible] ।

S[illegible] परिमाण ।

S[illegible] [illegible] ।

S[illegible] [illegible] ।

Superconscious – अन्तर्वोधि, अतिचित् ।

Superliminal – अतिज्ञेय ।

Supreme – प्रधान, मुख्य, परम, सर्वातिशायी, परात्पर ।

,, being, } ब्रह्म, परमात्मा ।
,, spirit }

Surmise – कल्पना, अनुमान, अटकल ।

Surprise = आश्चर्य ।

Survival of the fittest – योग्यतमावशेष, जिष्णुता ।

Swelling – फूलना, स्फीतन ।

Swoon – मूर्छा ।

Syllogism – न्याय, अनुमानवाक्य, मान, सावयववाक्य ।

Symbol – लिंग, चिह्न, लक्षण, संकेत ।

Symbolic – लाक्षणिक, साङ्केतिक ।

,, function – लाक्षणिक वृत्ति, लक्षणोत्पादक वृत्ति, संकेतोत्पादक वृत्ति ।

Symbolical knowledge = लाक्षणिक ज्ञान, साङ्केतिक ज्ञान ।

Symbolism = संकेतसूत्र ।

Symmetry = समिति, जोड़, सौष्ठव, चतुरस्रता ।

Sympathy = सहानुभव, सहानुभूति, अनुक्रोश, हमदर्दी, अनुकम्पा, अनुताप ।

Symptom = अलामत, निशान, निदान, चिह्न ।

Syncategorematic word = परतन्त्रपद, अस्वाधीनपद, द्योतकपद ।

Syncopy = निःसंज्ञता, मूर्च्छा, गश, बेहोशी ।

Syncretism = सर्वांगीकार, सर्वपक्षता ।

Synechism = अखंडतावाद ।

Syneidesis = सदसद्विचारशक्ति, सज्ञानता ।

Synergism = ईश्वर प्रणिधान योगवाद ।

Synergy = कृतिसमाहार, यत्नसमाहार ।

Synesthesia = सहसंवेदन ।

Synktathesis = संमति, संप्रतिपत्ति ।

Synonymous = समानार्थक, तुल्यार्थक ।

Synteresis = कर्त्तव्याकार अन्तरात्मा, कर्तव्योपदेशक अन्तरात्मा।

Synthesis = संयोग, संयोजन, सङ्कलन, समन्वय, संश्लेषण, सामानाधिकरण्य।

Synthetical = संयोगात्मक, उपबृंहक, संयोजक।

System = रीति, क्रम, व्यवस्था; सुव्यवस्थित विचार, सुव्यवस्थित ज्ञान, सम्प्रदाय, संस्थिति, संस्थान।

Systematisation = संग्रथन, व्यूहन।

T

Taboo = निषिद्ध।

Tabula rasa = कोरा कागज़, कोरा पत्र, कोरा दर्पण।

Tacit premise = अध्याहार्य प्रतिज्ञा।

Tachygenesis = See Regression.

Tact = कौशल, वैदग्ध्य, चातुर्य; स्पर्श।

Tactile = स्पार्शन, स्पर्शसंबंधी।

Talent = प्रज्ञा, मति, बुद्धि, दक्षता।

Tangible = स्पृश्य, स्पर्शयोग्य।

Tangibility = स्पर्श, स्पृश्यता।

Taste = स्वाद, रस, रुचि, अभिरुचि, प्रवृत्ति।

Tautology = पुनरुक्ति।

Tautologous proposition = पुनर्वाचक प्रतिज्ञा।

Taxonomy = जातिव्यापकनिदान।

Technology = परिभाषा, उपचार, रूढ़ि।

Tegumentum = त्वक्, त्वचा।

Telegony = पुंस्पर्शसंस्कार।

Teleological argument = बुद्धिपूर्वन्याय।

Teleology = मीमांसा, हेतुविद्या।

Telepathy = परचित्तज्ञान, परचित्तसञ्चार।

Temper = प्रकृति, स्वभाव, मिज़ाज।

Temperament = प्रकृति, स्वभाव।

Temperance = संयम, निग्रह, युक्तता, मिताशन मद्यत्याग।

Theodicy = ईश्वरनैर्दोष्यवाद ।

Theogony = देवोत्पत्ति ।

Theological = ईश्वरविद्या विषयक ।

Theology = ईश्वरविद्या ।

Theophany = ईश्वराविर्भाव ।

Theorem = प्रमेयोपपाद्य, उपपाद्य ।

Theoretical = काल्पनिक, सूत्रात्मक, ख़याली ।

Theory = युक्ति, कल्पना, ग्रन्थ, सूत्र, भूमिका ।

,, of evolution = परिणामवाद ।

Theosophy = ब्रह्मविद्या, अध्यात्मविद्या, ईश्वरशास्त्र, देव-विद्या ।

Thesis = प्रतिज्ञा, पूर्वपक्ष, साध्य ।

Thing = पदार्थ, वस्तु, द्रव्य ।

Thing-in-itself = द्रव्यमात्र ।

Think = चिन्तन करना, विचारना, सोचना ।

Thinking = See Thought.

Thirst = तृट्, तृष्णा, प्यास ।

This = इदं, एतत्, यह ।

Thisness = इदंत्व, इदंता, एतत्त्व, एतत्ता ।

Thou = त्वम्, तुम, तू ।

Thought = विचार, विमर्श, पर्यालोचन ।

Thought-transference = विचारसंक्रमण ।

Thread soul = सूत्रात्मा ।

Threshold = द्वार ।

Throwing downwards = अपक्षेपण ।

Throwing upwards = उत्क्षेपण ।

Tic = चञ्चलता ।

Tickle sensation = गुदगुदी ।

Time = काल ।

Timeless = अकाल, कालातीत ।

Timidity = भीरुता ।

Tissue = रेशा, शिरा ।